

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA HISTORICA
TOMUS LVI.

VARGA ILONA

A KIVÁNDORLÁS IRÁNYVÁLTOZÁSA
ÉS A MAGYAR KIVÁNDORLÓK BEILLESZKEDÉSE
LATIN-AMERIKÁBAN
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

SZEGED
1976

Studia Latinoamericana
VIII.

Redegit
SÁNDOR GYIMESI

Latin-amerikai tanulmányok
VIII.

Szerkesztette
GYIMESI SÁNDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

A kivándorlás, mint az európai viszonylagos munkaerőfelesleg levezetésének folyamata, a múlt század 70-es éveitől ragadta magával Közép-Kelet-Európa ember-tömegeit. Ezzel a folyamattal könyvtárnyi irodalom foglalkozik társadalmi, politikai, szépirodalmi feldolgozásokban. Kevesebb szó esik a kivándorlás újabb hullámáról, amely az első világháború befejezése után vette kezdetét. Mivel a kivándorlás az emberi munkaerő „túltermelésének” sajátos tünete, a társadalom egyensúlyának zavarát is jelzi.

A századforduló kivándorlását az európai felesleg elvándorlása és az amerikai ipar — valamint az árutermelésre berendezkedő mezőgazdaság munkaerő szükségletének találkozása — kiegyenlítődési folyamata jellemezte. Az újabb hullámban — az első világháború után — az amerikai szívéhatás már csak részében érvényesült, mivel már csak az árutermelő nagybirtoknak volt szüksége még egy ideig európai munkaerőre. Az Egyesült Államok korán védekezésre kényszerült a bevándorlókkal szemben és ez a politika szükségszerűen új irányt szabott az Európából kivándorolni kényszerülő tömeg számára Latin-Amerika felé.

A világgazdasági válság csak pasztikusabbá tette a termelés és munkaerő világméretű összefüggését. Az európai munkanélküliek egy része a kontinensen, nagyobb fele a tengeren túl próbált megélhetést találni. Mozgásuk és beilleszkedésük a világgazdaság helyzetét is tükrözte.

Minden kivándorló nagy problémája, a beilleszkedés ideiglenes, vagy tartós volta érdekelt a tanulmány készítésénél, amire a latin-amerikai magyar csoportok helyzetének vizsgálatánál kerestem a választ. A perspektíva csak részben függött a bevándorlók elhatározásától, sorsukat a befogadó ország viszonyai eleve meghatározták. Ezen belül mégis van különbség a közösségek kialakult életformájában. A különbségek okait keresve próbálok képet adni a magyar közösségek különböző típusáról. A vizsgálódás a kivándorlás irányváltozásától a magyar közösségek öntevékenyen kialakult szervezeteit tekinti át a harmincas évek végéig. A közölt anyag egy hosszabb tanulmány részét képezi, amely a latin-amerikai magyar szervezetek tevékenységét a második világháború befejezéséig vizsgálja.

I. AZ EURÓPAI KIVÁNDORLÁS, MINT A „TÚLNÉPESEDÉS” TÜNETE A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az első világháború és a nyomában fellépő járványok során 20 millió ember vesztette életét Európában. Ennek ellenére az iparilag kevésbé fejlett országok már a háború befejezése előtt számításba vették a munkanélküliség újabb fellendülését a béke idejére. A várt gazdasági fejlődés és fellendülés csak Európa néhány országát és a békés termelés viszonyaihoz szerencsésen alkalmazkodni tudó iparágakat érintette.

Az országok többsége kimaradt a részleges és időszakos fellendülésből, és a gazdaság nehézségek a munkanélküliség emelkedésében is kifejezésre jutottak.

A közép-európai térségben végrehajtott határváltozások nem változtattak az érdekelt országok gazdasági szerkezetén, és így a munkaerő foglalkoztatásának lehetőségei is a régié maradtak. A hazai munkaerő foglalkoztatására és a külföldiek szokásos alkalmazásának megakadályozása érdekében Németországban az engedélyezési eljárást vezették be 1920-ban. Ennek értelmében az Arbeiter Zentrale igazolása nélkül senki sem léphetett munkába, és munkahelyét is csak a központ engedélyével változtathatta. A rendszer eredményeként a munkásbevándorlás a háború előtti színvonal felére csökkent. Másként hatott a Romániában foganatosított intézkedés, amely a többi nemzetiség rovására elrendelte, hogy az ipari üzemekben 25%-ban román nemzetiségű munkásokat kell alkalmazni. A nemzetiségi szakmunkások nagyfokú kivándorlása miatt (1922-ben 3503 magyar vándorolt ki) változtattak a rendelkezéseken, aminek eredménye a Romániába irányuló munkásbevándorlásban is kifejezésre jutott.¹ Figyelemre méltó adat hogy Romániába 1920-1924 között 127 749 fő volt a bevándorló, amikor a kontinensen főleg Franciaország, Svájc és a Be-Ne-Lux államok igényeltek idegen munkaerőt.²

A kontinensen kialakult vándormozgalom az ipari munkásfelesleget és alkalmazásának lehetőségét jelezte. Az igénybe vehető munkaerőt — akár a háború előtt, Spanyolország, Portugália, Olaszország, Lengyelország, Magyarország és a kisebb mértékben Csehszlovákia szolgáltatta. A felsorolás nemcsak a munkaerő felesleget adó, hanem ezzel összefüggésben az *ipari fejlődésben elmaradott országokat* is jelenti. Csehszlovákia olyan kivétel a sorban, amely a szabályt erősíti, mivel az iparilag fejlett Csehország, Morvaország és Szilézia területéről 1922-1926 között a kivándorlók évi átlaga, százezer főre számítva 135-174-140 volt, amikor Szlovákiában ugyanez az átlag 597-et mutatott.³

Hasonló következtetésre jutunk, ha a *földbirtokviszonyok* vizsgálata alapján elemezzük a kivándorlást. A háború előtti helyzethez viszonyítva a húszas években történt változás a közép-európai országokban. Lengyelországtól Bulgáriáig mindenhol lezajlott a földreform, illetve a földbirtokviszonyok kisebb-nagyobb mértékű átrendezése. A végrehajtott földreform radikális, vagy felemás megoldása önmagában nem lehet kifejezője a polgári fejlődés mértékének, így a térségben régen várt paraszti tulajdon fejlődési lehetőségeinek sem. Polgári fejlődésre ott és olyan mértékben nyílt lehetőség, ahol a belső ipari fejlődés a paraszti árutermelés kibontakozásához alapot teremtett. Ebből az a következtetés is adódik, hogy az ipari fejlődés elmaradottsága a közép-európai országokban föltételezi a föld- és parasztkérdés megoldatlanságát — vagy felemás megoldását és így a munkaerő-felesleg mind az iparban, mind a mezőgazdaságban jelentkezett.

Az érintett országokban lezajló földreform sajátos vonásai és gazdasági-társadalmi következményei ismertek a szakirodalomban.⁴ A kivándorlással meglevő összefüggése néhány ténnyel szükségszerűen alátámasztható. A magyar és lengyel földbirtokrendezés hasonlóságot mutat abban, hogy a legkevésbé csorbította a feudális eredetű nagybirtokrendszert, és elenyészően csekély földet adott a nagyszámú

¹ FERENCZI IMRE: A kontinentális munkásvándorlás szabályozása Európában. Közgazdasági Szemle, 1924.

² *Internationales Arbeitsamt*: Die Wanderungsbewegungen 1920—1924. Genf, 1926. 30—31. 1.

³ THIRRING GUSZTÁV: Az elcsatolt Felvidék kivándorlás-mozgalmai. Magyar Statisztikai Szemle, 1927. 5—6. sz. 4—5.1.

⁴ A földreformra is vonatkozó újabb feldolgozás: BEREND T. IVÁN—RÁNKI GYÖRGY: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19—20. században. Bp. 1972.

törpebirtokosnak. A csehszlovákiai, romániai és jugoszláv földreform jobban előtérbe helyezte a kisbirtokos parasztság megerősítését, amelynek biztosításához a nemzetiségek nagybirtokait igénybe véve a politikai oppozíciót is gyengítették. A román földreform volt a legradikálisabb a kisajátítás módjában és a paraszti birtok stabilizálása érdekében, mégis magán hordozta a burzsoá-nacionalizmus jegyeit, mert a román parasztság érdekeinek biztosítása volt a fő feladata a nemzetiségi parasztság érdekeinek elhanyagolása árán is. A társadalmi bázis leszűkítése és a nemzetiségi ellentétek kiélezése alapul szolgált a parasztság kivándorlásához (szászok, magyarok, oroszok). A dunamenti államok folytatódó kivándorlásában a nemzetiségi probléma mégis csak másodrendűnek látszik. A legfontosabb az ipar- és a belső fejlődés egyensúlyának hiánya volt, és a felhasználatlan munkaerő az országon kívül kereste a megélhetést. A reakciós hivatalszervezet nyomását a megélhetési gondokkal küzdő emberek nemzetiségi sérelemként is súlyos teherként érezhették (a stabil gazdasági alappal rendelkezők kevésbé szoktak erre panaszkodni) de ez a nyomás a balkáni államokban munkásra és agrárproletárra nemzetiségi eredettől függetlenül is egyaránt nehezedett. Ezért motiváló tényezőként kisebb-nagyobb súllyal már a korábbi szakaszban is jelen volt a kivándorlás ösztönzőjeként.⁵ Nem kevesebb kárt okozott a munkások és parasztság körében a politikai hatalmában és földbirtokaiban megrövidített nemzetiségi arisztokrácia nacionalizmusa, amely mögött osztrályhelyzetükben elszenvedett sérelmeiket az egész nemzetiséget ért csapásként igyekeztek feltüntetni. Ez a törekvés különösen az erdélyi magyar arisztokráciára és hivatalnokrétegre jellemző. Közreműködésük nélkül kevésbé meggyőző lett volna az Erdélyből elüldözött magyarokról és a revízió szükségességéről szóló propaganda. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a nacionalista túlkapásokban elmarasztalt szomszédos országokban haladó gondolkozású nemzetiségiel is éltek és dolgoztak jó ideig szabadabban, mint az elnyomatásuk miatt kesergő úri Magyarországon. A polgári demokratikus rendszerű Csehszlovákiában a kivándorlás méretei alacsonyabbak voltak az iparilag elmaradott szomszédokénál. Az országon belül a baloldali mozgalom magyar menekültjei is szabadon élhettek, tevékenykedhettek. A demokratikus légkörben a reakciós csoportnak kevesebb lehetősége nyílt a nacionalista uszításra. Jugoszlávia területén a feudális jellegű nagybirtokrendszernek nem voltak mély hagyományai. A horvátországi arisztokrácia nem képviselt olyan erőt, amely meghatározta volna az ország fejlődését. A kulákparaszt, a középbirtok, a bankérdekeltségek és magánvállalatok tevékenysége nem tudta kilendíteni Jugoszláviát a hagyományosan örökölt gazdasági elmaradottságból. A gyérszámú statisztikai adatok szerint a kivándorlás nagyobb tömegét nem a feudális hagyományokat őrző déli területek, hanem a viszonylag fejlettebb de kevés iparral rendelkező Vajdaság és Horvátország adták.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a paraszti földtulajdon önmagában nem jelentett biztosítékot a kivándorlás ellen, mert az elmaradott gazdasági viszonyok és az európai gazdasági pangás, a kibontakozó gazdasági világválság viszonyai között nem teremthetett biztos alapot a megélhetésre. A kisparaszti gazdaságok hamarabb tönk-

⁵ TONELLI SÁNDOR a Kereskedelmi Múzeum munkatársa 1907-ben inkognitóban utazott az Ultonia nevű hajón, hogy a fedélköz utasai között a kivándorlás igazi rugóit megjelje. Két figyelemre méltó észrevétele: „A nagy többségnél a kivándorlásnak mégis csak egy rugója volt, a *hazai föld* (TS kiemelése), Pénzt keresni odakint és földet venni idehaza, ez volt a reménysége útitársaim legtöbbszörének.” (146. l.) „A svábok annyiban voltak érdekesekek, hogy köztük voltak az egyedüliek akiknél a kivándorlás okai között nemzetiségi momentumot is fedeztettem fel ... az úgynevezett nemzetiségi panaszok egyszerűen a közigazgatás ellen irányultak és hajszárra egyeztek azzal, amit a magyar kivándorlók montak a falu jegyzőjéről.” (147—148. l.) L: TONELLI SÁNDOR: *Ultonia*. Egy kivándorló hajó története. Bp. 1929.

rementek, és mivel a hazai ipar nem igényelt új munkaerőt, a munkanélküliek vagy a szomszédos országokban, vagy a tengerentúl próbálták megélhetést biztosítani maguk és családjuk számára.

A kormányzat minden országban támogatta a kivándorlást, hiszen történelmi példák igazolták, hogy a társadalmi feszültséget okozó felesleges munkaerőtől ajánlatos minél zökkenőmentesebb módon megszabadulni. A kivándorlók a háború előtt kialakult hagyományok szerint indultak, főleg az Egyesült Államok felé, ahonnan sokan kaptak az utazáshoz előreváltott hajójegyeket. A kivándorlást támogató közép-európai országok számára az USA-ban letelepült és letelepülő munkásoktól várható dollár átutalások is jelentőséggel bírtak. Így a magyar kormány politikájában is megkülönböztetett helyet kapott a pénztartalékkal rendelkező amerikai magyarok hazatelepítésére irányuló propaganda.

A kivándorlás Európából a tengerentúlra a két világháború között három szakaszra bontható elég elhatárolható módon:

Az első szakasz 1920—1924 között, amelyet az USA korlátozó rendelkezései határoztak el, mivel 1924-ben erősen lecsökkentett keretet határoztak meg országok szerint a bevándorlók számára.

A második szakasz 1924-től a gazdasági világválság kibontakozásáig tart, amikor tovább szigorították a bevándorlást, illetve a belső munkanélküliség miatt olyan országok is korlátozták a bevándorlást (pl. latin-amerikaiak), ahol addig nem voltak ilyen intézkedések.

A harmadik szakasz 1931-től a háború kirobbanásáig tart és ezen belül 1937-1938-ban láthatóan megemelkedik a kivándorlók száma, ami a fasizmus elől menekülő politikai emigráció növekedését jelzi.

A három szakasszal párhuzamosan Európán belül is nyomon követhető a munkaerő vándorlása, ami az ipari konjunktúra ingadozását jelzi. A két folyamat egymást kiegészíti, ezért a *kontinentális vándorlás* sem hagyható figyelmen kívül.

Mivel a kivándorlás elsősorban az európai munkaerő mozgását mutatja, az eddigi feldolgozásokhoz hasonlóan Európa és a tengerentúli országok összefüggésében vizsgáljuk a folyamatot azzal a megszorítással, hogy a *tengerentúli* befogadó országok fogalmába az *amerikai földrész államait* soroljuk. Vannak a korszakra vonatkozó világméretű statisztikai összesítések, de ennek a tárgyalt témán kívül esnek és alkalom szerint történő megemlézésük csak az arányok kiemelése érdekében történik.⁶

Az első világháború után meginduló kivándorlás elsősorban az Egyesült Államok felé irányult, de ott már korán kialakult bizonyos védekezés a meginduló hullám elhárítására. Washingtonban még 1919 októberében összehívtak egy *Nemzetközi Munkaügyi Konferenciát*, amelynek a munkaerő piac megszervezése és a felesleg célszerű levezetésének szabályozása volt a feladata. A megbeszélésen 39 ország volt képviselve a kormányok, a munkaadók (gyárosok) testületei és néhány munkásszervezet kiküldöttjeivel. Az alapelgondolás az volt, hogy a konferencián részt vevő államok képviselői által *elfogadott* intézkedéseket a tagállamok egy-másfél éven belül törvényhozásukhoz igazítva meghonosítják, az *ajánlásként* jelzett intézkedéseket pedig belátásuk szerint foganatosítják. A konferencia összehívásának politikai indítéka a forradalmi mozgalmaktól való félelem volt. Sem az európai forradalmi eszméktől

⁶ Az első két szakaszra a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikai felmérései jól használhatók (1927-ig van feldolgozás). A külügyminisztérium iratai között fellelt összesítések azt mutatják, hogy a kivándorlás arányai 1924-ben módosultak, de 1930-ig emelkedő az intenzitás a közép-európai országokból. 1931-ben szinte mindenhol erős csökkenés tapasztalható és csak 1937-ben volt újabb emelkedés, főleg az USA által foganatosított nagyobb engedmények miatt.

áthatott tömegek beözönlése, sem a belső munkaerő felesleg szaporítása nem volt kívánatos, mert egyaránt a társadalmi feszültség fokozódását idézte elő. A washingtoni konferenciának az USA-t fenyegető gazdasági-politikai veszély elhárítása volt az alapvető célja. A munkaadó tőkés és a hagyományos munkásszervezetek küldötteinek törekvése olyan kompromisszum kialakítása volt, amely során bizonyos szociális intézkedésekkel levezethető a munkásság elégedetlensége. Másrészről viszont az amerikai küldötteknek volt olyan elgondolása is, hogy ha az USA-ban elfogadott munkavédelmi szabályokat más országok is bevezetik és a munkaerő-vándorlást állami egyezmények szintjén szabályozzák, ez gátat vet a jobb munkafeltételek felé — főleg az USA-ba — igyekvő felesleges munkaerő áramlásának. Ez az elgondolás szükségessé tette, hogy nemzetközi szinten törekedjenek a munkaerő felesleg levezetésére és olyan szociális intézkedések bevezetésére, amelyekkel a kapitalista államok a munkások érdekvédelmének képviselőiként tűnhettek fel.

Még Washingtonban megalakult az igazgatótanács, amely 12 kormány képviselőjéből, 6 munkaadó-szervezet és 6 munkásszervezet küldöttségéből szerveződött a konferencián tanácskozők sorából.⁷

A *Munkaügyi Szervezet* nemzetközileg elismert hivatalos formáját a versaillesi békerendszer keretein belül nyerte el. A Népszövetség tagjai bekapcsolódtak a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, a hozzá kapcsolódó Egyetemes Értekezlet és a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal tagjai sorába.

Még a washingtoni konferencia állást foglalt a 48 órás munkahét általános bevezetése — a női- és gyermekmunka védelmére kialakítandó rendszabályok mellett. Javaslat hangozott el a munkanélküliek biztosításának általános bevezetésére, a munkaközvetítés állami ellenőrzésére és közmunkák szervezésére, hogy az országokon belül munkaalkalmakat teremthessenek. A résztvevők egy csoportja a munkanélküliség legfőbb okát a nyersanyaghiányban látta és azt javasolta, hogy a nyersanyagok szükség szerinti elosztására és az elosztás ellenőrzésére nemzetközi bizottságot kell alakítani. 1920 októberében ezt a problémát megvizsgálták, de a javaslatot elvetették, mert az a magán- és állami tulajdonba való beavatkozás lett volna. A többség úgy foglalt állást, hogy a nemzetközi szervezet nem foglalkozhat olyan gazdasági kérdésekkel, amelyeknek politikai vetületük van.⁸

Már az első konferenciákon kiderült, hogy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet nem képes — és nem is tartja magát kompetensnek arra, hogy a világméretben jelentkező munkanélküliség levezetésére átfogó rendelkezéseket elfogadhasson. A szervezet ügyeit a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal intézte, amelynek székhelye a megalakuláskor Londonban, majd 1920-tól Genfben volt. A hivatal feladatkörébe tartozott a munkaerő-helyzet nemzetközi felmérése, javaslatlattétel a munkarendszer szabályozására, a munkaszerződések nemzetközi egyezményeinek előkészítésére, nemzetközi munkaügyi konferenciák előkészítése. A statisztikai felmérések és különböző szociológiai feladatok szervezésével a szociális problémákat a munkaszervezés szintjén regisztrálta és a kivándorlási mozgalmról is ilyen módon adott tájékoztatást. Az egész apparátusra jellemző, hogy nyilvántartója és nem érvényesítője a szociális-

⁷ GOMBÓ PÁL: Magyarország és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet. Külügyi Szemle, 1930. SZEIBERT JÁNOS: A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet és Magyarország. Bp. 1933.

⁸ ALCOCK, ANTONI: History of the International Labour Organisation. London, 1971. 40—46. l. Magyarország hamar bekapcsolódott a kialakuló nemzetközi szervezet munkájába. Folyóiratok foglalkoztak tevékenységének értékelésével: „... A forradalmak korszakában született, amidőn a munkásosztály mindenféle szélsőségesebből szélsőségesebb követelésekkel lépett fel. Ez nem maradhatott hatás nélkül működésére.” L: HELLER FARKAS: Magyarország és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet. Közgazdasági Szemle, 1930.

munkaügyi problémák megoldására hozott („elfogadott”) és javasolt („ajánlott”) intézkedéseknek.

A kivándorlás nemzetközi szabályozását kezdeményező tanácskozás először 1921 júliusában ült össze Rómában. Az eszme nem a Nemzetközi Munkaügyi Hivataltól eredt, hanem azok a közép-kelet-európai államok kerestek valami jobb megoldást kivándorlóik ügyintézésére, ahol a munkanélküliség és megoldatlan szociális problémák miatt a kivándorlás fontos biztosító szelep feladatát töltötte be. Mivel a problémák túlnőttek a tanácskozó országok keretein, már akkor felmerült, hogy nagyobb fórumon kell a kivándorlással összefüggő kérdéseket megvitatni.⁹

A római konferencia résztvevői 1921-ben a következő államok voltak: Ausztria, Bulgária, Csehszlovákia, Lengyelország, SHS királyság, Románia, Magyarország. A tanácskozás a kivándorlást érintő adatok kölcsönös kicserélését és kivándorlást lebonyolító hajóstársaságok korlátozására hozandó egységes rendszabályokat tartotta a legfontosabb feladatnak. Már a tanácskozáson kilátásba helyezték, hogy a megállapodásokat a nemzetközi munkaügyi konferencia is tárgyalni fogja.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal 1924 májusában Rómában rendezett tanácskozást a *ki- és bevándorlást érintő problémákról*. A felmerülő feladatokat négy szekcióban tárgyalták, az alábbi tagolásban:

- a kivándorlók szállításával kapcsolatos egészségügyi rendszabályok,
- a kivándorlók szociális támogatásának szervezeti formái,
- a nemzetközi munkaerő-szükséglet felmérésére kialakítandó teendők,
- a kivándorlási egyezmények általános elvei.¹⁰

Ezzel folytatódott az első világháború után a kapitalista országoknak az a törekvése, hogy a munkaerő-felesleg elvezetésének és a hozzá kapcsolódó szociális feszültség levezetésének olyan összehangolt megoldását keressék, amely elkerüli az osztályharc veszélyessé váló kiéleződését. Mivel a feladatok megoldására a NMH képtelen volt, tevékenysége adminisztratív teendőkre korlátozódott, amelyek a kor problémáit és nem a megoldás lehetőségét tükrözik.

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikai feldolgozásai alapján képet kapunk az 1920—1924-es szakasz vándormozgalmáról és jó lehetőség nyílik a tengerentúli és kontinentális vándorlás összevetésére. A számadatok az arányt és tendenciát mutatják, de figyelembe kell venni az adatszolgáltatás hiányosságait, az alapul szolgáló összeírások pontatlanságát. Ennek alapján az adott számok valószínű felfelé kerekíthetők lennének inkább, de a hivatal jellegéből adódóan az elemzés alapjaként elfogadhatók.

A jelzett szakaszban az *európai országok* közül Nagy-Britannia adta a legtöbb kivándorlót, (1 070 333) de ezek nagyrészt a birodalom gyarmatain települtek, tehát kívül estek a tárgyalt folyamaton. A tengerentúli vándorlásban *Itália* következett a sorban 862 356 kivándorlóval a jelzett öt év folyamán, de ehhez még a kontinens országaiba távozó 913 110 fő csatlakozott. Az együttes szám (1 775 466) meghaladta Nagy-Britannia forgalmát. Nagyságrendben *Spanyolország* következett a kivándorlással (457. 378), de itt a kontinentális vándorlásra nincsenek adatok. Lengyelországból a kiáramlás együttes értéke 446 425 fő volt — 2/3-ad részben a tengerentúlra, majd *Németország* 241 024 — és *Portugália* 146 433 fővel szerepeltek a tengerentúli vándorlásban.

⁹ OL ME. K. 28. A 446/923. Magyarországot a BM kivándorlási főosztályának vezetője képviselte Rómában.

¹⁰ Magyarország és az 1924. évben Rómában tartott „Első Nemzetközi Kivándorlás- és Bevándorlásügyi Értekezlet” határozatai. *A Kivándorlási Tanács Iratai VI. kötet*. Bp. 1928.

Tengerentúli és kontinentális vándorlás Európából 1920—1924

Kivándorlási ország	A tengerentúltra					Összesen 1920—24	A kontinensen					Összes vándorló 1920—24
	1920	1921	1922	1923	1924		1920	1921	1922	1923	1924	
Németország	8 457	22 681	36 470	115 088	58 328	241 024	—	—	—	—	—	241 024
Ausztria	5 200	5 176	10 579	15 497	2 650	39 102	—	—	—	—	—	39 102
Spanyolország	150 566	62 527	64 119	93 246	86 920	457 378	—	—	—	—	—	457 378
Franciaország	4 010	1 760	1 380	1 650	1 600	10 400	—	—	—	—	—	10 400
NBritannia és Észak-Ír.	285 102	199 477	179 096	256 284	155 374	1 070 333	—	—	—	—	—	1 070 333
Magyarország	1 000	6 004	5 544	5 087	1 710	19 345	—	—	—	—	—	19 345
Olaszország	211 227	198 891	128 529	186 192	137 517	862 356	153 717	88 295	170 155	229 854	271 089	1 775 466
Lengyelország	74 121	87 334	38 516	55 401	22 511	277 883	26 846	12 129	31 373	72 058	26 136	446 425
Portugália	46 410	17 915	29 037	30 792	22 279	146 433	—	—	—	—	—	146 433
Románia	10 000	2 058	16 812	12 719	3 105	44 694	—	—	—	—	—	44 694
SHS királyság	5 988	12 965	6 086	9 370	17 238	51 647	—	—	—	—	—	51 647
Csehszlovákia	—	—	14 343	18 343	6 626	39 312	—	—	31 558	24 334	29 371	194 729
<i>Összesen Európából</i>	845 367	647 568	561 707	895 665	574 223	3 524 530	215 867	121 575	258 674	348 776	347 430	4 914 860

Forrás: *Internationales Arbeitsamt: Die Wanderungsbewegungen 1920—1924. Genf, 1926., 36—37. l.*

dorlásban. Érdekes mozgást mutat a csehszlovák kivándorlás összegében 194 729 fővel, akiknek jelentős része (85 263) a kontinensen maradt. Európából 1920—1924 között a tengerentúlra 3 524 530 fő távozott, míg a kontinensen 1 292 356 távozott másik országba.¹¹

Összegezve ez közel 5 millió hazáját elhagyó embert jelent, akiknek háromnegyed része tengerentúlra távozott. A fő befogadóként az Egyesült Államok szerepelt, de a másik lehetőséget Kanada jelentette, ahol még voltak mezőgazdasági művelés alá vonható területek. A háború után világméretben jelentkező élelemhiány is az új telepítés irányába hatott, de valódi fellendülés nem következett be. Ennek egyik oka, hogy a válsággal küzdő európai államok nem jelentettek igazi nagy üzletet a kanadai gabona elhelyezésére. A telepítés lendületének hanyatlása a megváltozott gazdasági viszonyokban is kereshető. A meglévő gazdaságok sem számolhattak a remélt konjunktúrával, így új rentábilis gazdaság kialakításához már bizonyos kezdő tőkére volt szükség, amivel a kivándorlók — az óhaza gazdasági hajótöröttei — nem rendelkeztek. A lehetőségek romlását a korabeli szakemberek is látták. Ezt bizonyítja a regisztrált tény, hogy amíg az Amerikába vándorló családok (három családtagot véve alapul) a 19. század második felében 83,5%-ban lehettek farmerré, 1901—1910 között már csak 21,3%, majd 1911—1920 között csak 4,15%-ban érték el ezt a lehetőséget.¹² A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kimutatásai is ezt igazolják. Nagyobb mértékben a gazdaságok kiegészítő munkaeuróiként, vagy a nők házi cselédeként tudtak elhelyezkedni.¹³ Új farmok alapítására a különböző társaságok, vagy az állam anyagi támogatása nélkül nem nyílt már lehetőség.

Ha a tengerentúli kivándorlás megoszlását a legjelentősebb befogadó országok szerint vizsgáljuk, kitűnik, hogy az Egyesült Államok után egyre jelentősebb szerepet nyert Argentína és Brazília. Ezek az országok voltak az élen a bevándorlók befogadásában a délamerikai területen. Az európai kivándorlók %-os megoszlása a fontosabb befogadó országok szerint a következő volt:¹⁴

	1922	1923	1924
Egyesült Államokba	40,9%	42,3%	22,5%
Kanadába	9,7%	13,0%	16,4%
Argentínába	19,6%	18,4%	23,0%
Brazíliába	8,7%	7,7%	11,7%

Argentína és Brazília igénye megnövekedett a bevándorlók iránt, de a bevándorlók nagy részének az érdeklődése csak az USA elzárkózó rendelkezései nyomán fordult feléjük. Erélyes fordulatot az 1924-es esztendő jelentett ezen a téren, ami az Egyesült Államok bevándorlásának erős csökkenésében jutott kifejezésre. Ugyanakkor a kivándorlók egyharmada Argentínában és Brazíliában keresett munkát. Brazília néhány állama 1922-től újra szubvencionálta azeurópai munkástoborzást. Mivel a kivándorlás ilyen formáját (ingyenes vagy kedvezményes utaztatás munkaszerződéssel) korlátozták több országban, a hivatalos statisztikákban a kivándorlók ilyen csoportjai nem is szerepelnek. Ezt a rejtett utat annál inkább nehéz felfedezni, mert Brazíliában nem adtak ki statisztikai összesítést az ilyen módon bevándorolt munkások etnikai megoszlásáról.

¹¹ *Die Wanderungsbewegungen 1920—1924*, 36—37. l. L. mellékelt táblázat

¹² Sombartot idézi FERENCZI IMRE: *Tülnépesedés és kivándorlás*. Közgazdasági Szemle, 1927.

¹³ FERENCZI IMRE: *A kontinentális munkásvándorlások szabályozása Európában*. Közgazdasági Szemle, 1924.

¹⁴ *Die Wanderungsbewegungen 1920—1924*. 19. l.

Az európai kontinensen belül folyó munkásvándorlás az 1920-1924-es esztendőben évi átlagban 270 000 főt jelentett, akiknek nagy része Franciaországban talált munkát. A francia bevándorlás erős ingadozást mutat, ami az ipari konjunktúra változásait is kifejezi:

1920-ban	129 803 bevándorló
1921-ben	24 490 bevándorló
1922-ben	181 472 bevándorló
1923-ban	262 877 bevándorló volt Franciaországba. ¹⁵

A más szóval vendégmunkásnak nevezett ideiglenes munkaerőt elsősorban Olaszország, Lengyelország és a közép-európai országok szolgáltatták. Utóbbiak közül csak a csehszlovákiai vándormunkások szerepelnek a NMH kimutatásaiban, pedig a korabeli újságok és folyóiratok foglalkoznak a magyar—és szomszéd országokból elvándorló munkások problémáival.¹⁶

A szociológiai és statisztikai felméréseket folytató Ferenczi Imre 1924-ben abban látta a problémát a közép-európai munkásvándorlás kibontakozásában, hogy az érdekelt országok nem nyúltak idejében gazdasági és szociálpolitikai „reformeszközkhöz”. A munkások más országban kénytelenek megélhetést keresni, de az elvándorlást a kontinensen jobbnak tartotta a tengerentúli kivándorlásnál, mivel az előbbi anyagilag előnyösebb, „...és nemzetiségük a legkevésbé van veszélyeztetve.” A nemzeti kötelék fenntartását a szubjektív érzéseken túl a gazdasági érdek (a beáramló deviza) a hazai fellendülés reménye is indokolta.

Az 1925-1927—re eső szakaszban a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal felmérései jó alapot adnak a kontinentális és tengerentúltra vándorlás tempójának összehasonlítására az 1920—1924-es évekhez viszonyítva. A kivándorlás hullámmása követte a gazdasági viszonyok alakulását. Az 1924—1929 közé eső szakaszt a kapitalizmus stabilizációja jellemezte, amikor az Egyesült Államok gazdaságában már egy ideje megindult a fellendülés. A nyugat-európai országok termelése megközelítette az 1913-as színvonalat, a középeurópai országokban viszonylagos egyensúly alakult ki a gazdasági életben és a forradalmi hullám is elcsendesedett.

A francia ipar és mezőgazdaság fellendülését a nagyarányú munkaerő szükséglet is jelezte már az 1923-as esztendőben. Ez a folyamat folytatódott 1926-ig, amint ez a munkásbevándorlás alakulása is mutatja Franciaországban:

1920—1924 átlaga	1925	1926	1927
205 000	176 000	162 000	64 000 volt

az évi bevándorlás és az 1927. évi visszaesést már a pangásból következő munkaerő-felesleggel indokolta a NMH.¹⁷

Németországban a pénzügyi reformot gazdasági visszaesés és a munkanélküliség megnövekedése kísérte. Ez a folyamat tükröződött a kivándorlás emelkedésében, amely az 1920—24-es évek 48 205 fős átlagához viszonyítva meghaladta az évi 60 000-et¹

Angliában az ipari termelést a stagnáció jellemezte, az 1924-es ipari termelés az 1913. évinek 91%-át tette, majd 1925: 89% 1926:69% 1927:99% 1928:93% a hullámmász vonala. A kivándorlás hasonló hullámmaszt mutat: 1920—1924 átlagát 100%-nak véve

¹⁵ FERENCZI IMRE: A kontinentális munkásvándorlás ...

¹⁶ FERENCZI i. m.: Közli a szakszervezeti központ felmérését 1923 első 8 hónapjáról a külföldre távozó munkások kikért szakszervezeti könyvei alapján. Ilyen módon 6046 férfi távozott Magyarországból, akik közül 2062 Franciaországot, 1472 Romániát jelölte új munkahelyéül.

¹⁷ Die Wanderungsbewegungen 1925/19—27. 16—17. l.

¹⁸ Uo. 42—43. l.

Tengerentúli és kontinentális vándorlás Európából 1925—1927

Kivándorlási ország	A tengerentúlra				A kontinensen				Összesen 1925—1927
	1920—1924 átlaga	1925	1926	1927	1920—1924 átlaga	1925	1926	1927	
Németország	48 205	62 154	64 001	60 275	—	—	—	—	186 420
Ausztria	7 820	4 627	3 895	5 339	—	—	—	—	13 861
Spanyolország	91 647	55 544	45 183	53 867	—	—	—	—	144 594
Franciaország	2 080	1 863	3 751	3 610	—	—	—	—	9 224
N.-Britannia és Észak-Írország	214 067	140 594	166 601	153 505	—	—	—	—	480 700
Magyarország	3 869	3 519	5 856	5 586	—	—	—	—	14 961
Olaszország	172 471	114 000	129 000	146 000	182 622	178 000	141 000	92 000	800 000
Lengyelország	55 577	38 449	49 893	58 187	33 708	42 769	117 616	89 427	396 331
Portugália	29 287	19 188	34 132	26 704	—	—	—	—	80 024
Románia	—	—	21 577	8 593	—	—	104	322	30 596
SHS Királyság	10 329	15 005	15 726	19 506	—	—	—	—	50 237
Csehszlovákia	13 104	7 379	12 063	14 833	28 421	28 679	26 486	23 275	112 309
<i>Európából összesen</i>	723 684	535 693	648 500	653 873	270 638	272 239	309 266	237 742	2 657 313

Forrás: *Internationales Arbeitsamt: Die Wanderungsbewegungen 1925—1927.*
Genf, 1929. 42. l.

a kivándorlás aránya a következő módon alakult: 1925:65,7%, 1926:77,8%, 1927:71,7% Hasonló ingadozást mutat az *olaszországi kivándorlás*, amely 1920—1924-hez viszonyítva szintén csökkent, de a gazdasági pangás nyomán fellendült: 66,1—74,8 - 84,6%-ot mutatva a jelzett három évben. Ugyanakkor még erősebben visszaesett az olasz munkások vándorlása az európai kontinensen. (1927:50,4%-a a jelzett átlagnak). Az olasz ipar fejlődése 1913- 100%-hoz viszonyítva 1925-ben 136% — 1928:153% volt.¹⁹

A *csehszlovák kivándorlás* az 1925-ös jelentős visszaesés után újra emelkedett és 1927-ben meghaladta az előző szakasz színvonalát (évi 14 833 kivándorló) és a kontinensen is alig csökkent az országból szétáramló munkások mozgása. A *portugáliai kivándorlás* hullámváza hasonló a csehszlovákhöz, míg a *spanyol kivándorlás* erősen megcsappant (1927-ben 48%-ra esett vissza) ami azért is érdekes, mert semmi jel nem utal Spanyolországban az ipar és mezőgazdaság olyan arányú fejlődésére, amely a meglevő munkásfelesleget le-tudta volna kötni.

Míg az iparban a stabilizáció és fellendülés jelei is mutatkoztak néhány európai országban, a mezőgazdasági termelésben világviszonylatban jelentős terményfelesleg mutatkozott az 1924—1929-es időszakban. Bár az ipari növények rohamos növekedése mellett a gabonatermelés üteme nem volt olyan magas, a világ legnagyobb búza termelő országainak produktuma jóval meghaladta a háborús évek termelését. 1913-hoz viszonyítva 1920-ban az USA-ban 10%-kal, Argentínában 64%-kal, Ausztráliában közel 80%-kal és Kanadában 113%-kal volt magasabb a búza-termelés. A további növekedés mégjobban lenyomta a világpiaci árat, amikor már a Duna-menti országok is kínálattal jelentkeztek a piacon. A felhalmozott készletek egyre nagyobb árufelesleget jelentettek és ennek hatására erősen csökkent a búza világpiaci ára. Az áresést az európai exportáló országok erősen érezték⁽— elsősorban a Közép- és Délkelet-Európa országai voltak érdekelve a búzakivitelben. A gazdasági nyomást a térség agrárproletár és kisparaszt tömegei is érezték. Elnyomorodásuk a tengerentúli kivándorlók foglalkozás szerinti megoszlásának változásában is kifejeződött.

A *mezőgazdasági munkások* a kivándorlók sorában 1922—1923-ban 14,9—14,0 %-kal szerepeltek. Arányuk 1924-től (19,8%) folyamatosan emelkedett és 1927-ben 27,9% volt. Ha ehhez hozzászámítjuk a háztartási alkalmazott-napszámos kategória 20%-ra emelkedett csoportját, valamint a foglalkozásnélkülieket (37-32%), akkor valószínű, hogy a kivándorlók 75%-át paraszti tömegek adták. Még élénkebb a változás, ha összevetjük az *iparos-bányász kategória* számaival: Ezek aránya az 1923. évi 27,0%-ról lecsökkent 10,3%-ra és csak 1927-ben mutat nagyobb emelkedést (14,1%).²⁰

Az európai mezőgazdaság válságának kifejezője a *lengyel kivándorlás* fokozódása, amely az 1925-ös visszaesés után meghaladta a korábbi időszakot. A kontinensen munkát kereső lengyelek létszáma pedig az 1920—1924-es időszak többszörösére emelkedett. A magyar követségek jelentéseiből tudjuk, hogy az Argentínába és Brazíliába bevándorló lengyelek nagy tömege a mezőgazdaságban kereste megélhetését és nagyon olcsón adta munkaerőjét, amivel jelentős konkurrenciát teremtett a spanyol és olasz bevándorlókkal szemben.²¹

A lengyel parasztok kivándorlásának emelkedését igazolják az argentin bevándor-

¹⁹ Az összevetés alapjául a gazdasági vonatkozású adatokra F. CIEPIELEWSKI, I. KOSTROWICKA, Z. LANDAU, J. TOMASZEWSKI: A világ gazdaság története a XIX. és a XX. században. Bp. 1974. 264—268. l. — A kivándorlás és a vándormunkások mozgására: Die Wanderungsbewegungen 1925—1927. 42—43. l.

²⁰ *Die Wanderungsbewegungen 1920—1924.* 25. l. Uo. 1925—1927, 30. l.

²¹ OL KÜM K 71. I/5. 1937—1979—1930 Bakonyi jelentés.

A tengerentúli kivándorlók foglalkozás szerinti megoszlása 1922—1927 abszolút számokban és százalékarányban

év	Mezőgazdasági		Iparos-bányász		Közlek.—keresk.		Háztartás— napszámos		Szabadfogl. önálló		Egyéb-foglalk. nélküli		Összesen	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
1922	48 236	14,9	55 753	16,8	30 418	9,2	61 424	18,6	14 869	4,1	117 442	36,4	328 142	100
1923	62 165	14,0	114 728	27,0	43 536	10,2	67 938	16,8	15 331	3,8	118 373	28,8	422 071	100
1924	46 151	19,8	38 688	16,8	23 708	6,5	33 503	14,4	9 292	4,2	84 781	36,8	236 423	100
1925	141 694	22,4	65 239	10,3	29 434	4,7	128 677	20,4	28 542	4,5	237 725	37,7	631 311	100
1926	166 135	26,2	73 200	11,6	27 429	4,3	130 711	20,6	31 992	5,1	204 160	32,2	633 627	100
1927	192 622	27,9	97 310	14,1	27 787	4,0	136 278	19,7	14 797	2,1	222 266	32,2	691 060	100

Forrás: *Die Wanderungsbewegungen Id. mű 1920—1924 25. l. 1925—1927 30. l*

lási hivatal adatai azzal a megjegyzéssel, hogy a hivatal megkerülésével bevándorlók és a telepésekhez érkező családtagok a kimutatásban nem szerepelnek.²²

év	bevándorló	visszavándorló
1925	9 735	1 300
1926	14 612	1 609
1927	20 001	2 197
1928	23 191	3 189
1929	26 279	4 497

A csehszlovák kivándorlók a kontinentális vándorlással szemben fokozatosan túlsúlyra jutottak 1928—1929-ben.²³

év	Összes kivándorló	ebből		
		Európába	Tengeren- túlra	Tengerentúli Argentíná- Brazíliába
1928	24 540	10 018	14 522	2792
1929	30 715	14 944	15 771	3897

Ha a csehszlovák kivándorlók területi megoszlását is figyelembe vesszük, az iparilag fejletlenebb országrészekből a kivándorlás nagyobb arányú. Erre vonatkozó adatok 1922-1926 — ra vannak Thirring Gusztáv feldolgozásában:²⁴

*A Csehszlovák Köztársaság kivándorlási adatai 1922—1926
százezer lakosra számítva*

	1922	1923	1924	1925	1926	5 év átlaga
Csehszorból	202	138	160	92	85	135
Morvaországból	235	202	196	115	120	174
Sziléziából	169	111	117	153	149	140
Szlovákiából	558	553	1174	291	410	597
Kárpátukrajnából	298	51	412	78	165	201
Átlag	290	238	399	142	170	248

Bár a húszas évek első felében a csehszlovák kivándorlók nagyobb része Európában keresett munkát, a szlovákiai területről a kivándorlók 78%-a ment a tengerentúlra és csak 20% maradt Európában.²⁵ Ennek alapján lehet arra következtetni, hogy a tengerentúli kivándorlás emelkedése egyben a parasztnak elvándorlásának növekedését jelentette a húszas évek végén. Még a romániai kivándorlás is megtartotta intenzitását az 1927-es visszaesés után 11—12 000 fővel a húszas évek végéig.²⁶ Az osztrák kivándorlás is csak 1931-ben mutatott jelentős visszaesést az évi 5000 körüli kivándorlóhoz viszonyítva.²⁷ A középeurópai országok kivándorlási adatai alátámasztják az európai mezőgazdasági válság okozta tüneteknek a kisparasznai és agrárproletár tömegekre gya-

²² Uo.

²³ OL K 71. I/1. 1937—21531.

²⁴ THIRRING GUSZTÁV: Az elcsatolt felvidék kivándorlási mozgalmi Magyar Statisztikai Szemle, 1927/5—6. sz. 4—5. l.

²⁵ THIRRING i. m. 15. l. Az 1922. január—1924. június közötti kivándorlás alapján közli a %-os megoszlást.

²⁶ Keleti Újság, 1930. május 25.

²⁷ OL K 71. I/1. 1930—200 31, 1932—20472.

korolt hatását. Egyben arra is igazolással szolgálnak, hogy a húszas évek második felében a kivándorlókközött emelkedett a parasztok-mezőgazdasági munkások aránya.

A paraszti munkaerő menekülése és az Egyesült Államok elzárkózása szinte kényszerűen irányította a kivándorlást a latin-amerikai országok felé. Argentína és Brazília jelentősége egyre emelkedett a kivándorlásban. Bár ott sem érték el a háború előtti szintet, a két ország 1920-tól tartotta a befogadás volumenét, sőt 1926-tól emelkedés is tapasztalható a bevándorlásban, Argentína — Brazília össz bevándorlója 1926:253 000, 1927:259 000 fő volt. Ugyanakkor az Egyesült Államokba bevándorlók száma évente 170 000 körül stagnált.²⁸

Az eltolódás azt is jelezte hogy főleg paraszti munkaerőre — és olcsó munkaerőre — van szükség, ami az európai ipari munkásfelesleg célszerű foglalkoztatására kevésbé nyújtott lehetőséget. Mivel az európai iparban jelentkező fellendülés nem volt tartós, a túltelmedés és munkanélküliség jelei már 1927-ben jelentkeztek, amelyek összehangolt, intézményes rendezésére a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet kereste a kiutat.²⁹

A Franciaországba „kölcsonzótt” munkaerő csak ideiglenesen hidalta át a viszonylagos túlnépesedést. A bevándorolt munkások — mint idegenek — hátrányban voltak a hazai lakossággal szemben. Törvényes védelmet az állampolgárság felvételével, az asszimilálódással remélhettek. Ezért veszélybe került az az elv, hogy az európai országokba települt munkások megőrzik nemzetiségüket és egy belső fellendülés esetén visszatelepülnek országukba.

A tengerentúli kivándorlás esetében is igyekeztek fenntartani ezt a látszatot az az európai kivándorlatható államok. „Ez államok igyekeznek tehát a saját fajbéli kivándorlókat idegen földön úgy tartani együtt, hogy azok nemzeti mivolta veszélybe ne kerüljön; vallási, nemzeti élete, oktatása konzerválva legyen... A dél-amerikai államok és Mexikó olyan szélső álláspontot tanúsítanak a block settlement ellen, hogy az olasz bevándorlás megszűnt, vagy legalábbis nagymértékben csökkent. Kanada viszont annyira megy, hogy a bevándorlók 60%-a ma már nem angolszász, hanem idegen állampolgár; persze az *kizárólag* földműves, vagy házicseléd” — írta Ferenczi.³⁰

Ferenczi a Népszövetségben látta azt az erőt, amely a munkaerő nemzetközi vándorlásának útjából az akadályokat békés eszközökkel elháríthatja. Nemzetközi tőkével olyan vállalkozás kialakítását látna hasznosnak, amely lekötne a felesleges munkaerőt és egyben az Egyesült Államok tökefeleslege is hasznos teret nyerne a vállalkozásban. A várt fellendülés helyett azonban a gazdasági világválság bontakozott ki, aminek hatására a munkaerő nemzetközi piacán is a csőd jelei mutatkoztak.

Az 1930-as években a kivándorlás elvesztette eredeti szerepét. Míg az első világháborúig spontán módon, vagy szubvencionált szállításokkal a munkaerő-felesleg és a munkaigény világméretű kiegyenlítését szolgálta, 1920-tól ez a szerepkör erősen leszűkült, irányt változtatott és csak részben szolgálta a kiegyenlítés folyamatát. 1930-ban a termékekben és munkaerőben mindenütt egyformán telítettség jelentkezett. Már 1926-ban a világ legiparosodottabb 48 országában a munkanélküliek száma elérte a 14 milliót. Ez a szám 1930 februárjában 19,1 millióra, 1931 januárjában 34,5 millióra és az év végére 48,1 millióra emelkedett.³¹ Bár a válság hatása időben és intenzitásban eltérő módon jelentkezett az egyes kontinenseken, sőt az egyes országok-

²⁸ Die Wanderungsbewegungen 1925—1927. 16. l. L. a 17. o. táblázata.

²⁹ Les mouvements migratoires 1920—23 Genève 1925. és ankétok rendezése, amelyek előkészítésében Ferenczi is részt vett. Az USA-ban „National Researck Council” néven intézet alakult a nemzetközi vándorlás tanulmányozására.

³⁰ FERENCZI IMRE: Túlnépesedés és kivándorlás. Közgazdasági Szemle, 1927, 577. l.

³¹ CIEPILEWSKI, J. etc.: A világgazdaság története... 294. l.

Bevándorlás a kontinensek jelentősebb befogadó-országába (ezer főben)

Ország	1913	1920— 1924 átlaga	1925	1926	1927
USA	1112	394	170	179	177
Argentína	302	132	125	135	162
Kanada	303	86	67	115	135
Brazília	100	74	82	118	97
Ausztrália	142	91	52	56	62
Kuba	43	53	32	16	14
Uruguay	11	9	10	12	—
Mexikó	18	17	12	9	—
Újzeland	—	15	14	16	10
Dél-Afrika	14	17	5	7	7
Palesztina	—	9	35	13	3

Forrás: *Die Wanderungsbewegungen 1925—1927. Id. mű 16. l.*

ban is, a gazdasági elzárkózás és korlátozó intézkedések egymás után gátat emeltek a hagyományos nemzetközi kapcsolatok vonalán.

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet tájékozódása szerint 1931 végére Latin-Amerikában a munkanélküliek száma elérte a 20—21 milliót, ami családtagokkal együtt 60—70 milliós kenyérenélküli tömeget jelentett. A Szervezet 1931 januárjában értekezletet hívott egybe a *munkanélküliség problémáinak megvitatására*. A tanácskozás eredményeként néhány javaslatot tettek az érdekelt kormányoknak.:

A munkaerőpiacot nagyobb méretekben kell megszervezni;

Fejleszteni kell a munkásbiztosítás rendszerét;

Országos méretű közmunkákat kell szervezni;

A munkaerő-vándorlást nemzetközi méretekben kell megszervezni a felesleg jobb elosztása érdekében.

A munkások képviselői a 48 órás munkanap általános bevezetését követelték, hogy ezzel is több munkahelyet biztosítsanak, és a piac serkentése érdekében az alacsony munkabérek felemelését javasolták. A tőkés vállalatok képviselői a munkaidő csökkentését csak a munkabérek redukciójával fogadták volna el. A versenyképességre hivatkozva semmi módon nem akarták növelni az előállítási költségeket.³²

A belső munkanélküliség hatására az Egyesült Államok újabb rendelkezésekkel korlátozta az európai bevándorlást. Más országok is követték a példát keretszámot állítva és pénztételt követelve a bevándorlóktól. Brazília rendelkezései előbb csak a mezőgazdasági munkások és az előzetes munkaszerződéssel toborozottak bevándorlását korlátozták, majd 1928-ban a szubvencionált bevándoroltatást is felfüggesztették. Az európai kivándorlás jelentéktelenre zsugorodott. A csehszlovák kivándorlás az 1930-as 25 712 főről 1931-ben 9 567-re esett, majd a következő években alig érte el az 5000 főt. Ezen belül csak harmadrész vándorolt a tengerentúlra, a többi Európá-

³² ALCOCK, A.: *History of the Intern. Labor Organ.* 87—89. l.

ban keresett munkát.³³ Hasonló visszaesés tapasztalható a magyar tengerentúli kivándorlásban. 1930:5023 fő, 1931:1506 fő, a következő években 700-1000 körül ingadozott a kivándorlók száma.³⁴ Az argentin bevándorlási statisztikák szerint a magyar, csehszlovák, jugoszláv és román bevándorlók száma 1930 után sehol nem érte el az ezer főt évenként és csoportonként:

*Közép-európai bevándorlók Argentínába 1920—1938*³⁵

<i>év</i>	<i>magyar</i>	<i>csehszlovák</i>	<i>jugoszláv</i>	<i>román</i>
1920	122	133	493	240
1921	82	232	407	905
1922	271	579	533	617
1923	322	5290	2598	1487
1924	234	1368	3959	1519
1925	340	2091	2543	723
1926	304	2669	3231	879
1927	363	4429	7098	1648
1928	294	3396	7865	2495
1929	1198	4414	7022	2294
1930	735	2869	5270	2455
1934	144	623	477	206
1935	163	715	579	278
1936	195	899	863	308
1937	183	880	857	153
1938	415	683	766	504

A tengerentúli országok telítettsége súlyosbította az európai országokban munkát kereső idegenek helyzetét. A gazdasági válság és a munkanélküliség — a munkahelyekért folyó harc kiélezte a nemzeti ellentéteket. Az európai munkapiac gazdasági-politikai kérdésekkel való összefüggését vizsgálva Ferenczi Imre az átfogó rendezést és a gazdasági-szociális kérdések liberális megoldását javasolta. „A munkáskezek szabad forgalma nem egyeztethető össze a tiltó vámokkal és az autarchikus rendszer egyéb tényezőivel, amely rendszer mindenáron otthon akarja tartani polgárait, hogy olcsó munkához jusson.” A visszatartott népfélesleg veszélyét abban látta, hogy vagy forradalmi helyzetet teremt, vagy pedig a társadalmi feszültség háborúra, expansionizmusra ösztönzi az államot.³⁶

Mivel Ferenczi a munkanélküliséget az európai viszonylagos túlnépesedés problémájaként kvizsgálta, a megoldás is csak az európai érdekek szempontjából vetette fel. Szerinte az európai lét- és munkafeltételeket vagy a munkaerő elosztás átfogó rendezésével, vagy a nyersanyagok és tőkék megosztásának megváltoztatásával kell szabályozni, a munka-erő jobb elosztása a kivándorlás, tengerentúli területek benépesítésének lehetőségét és szabályozását jelentette volna. A betelepítés következménye lehetne: a területek egy részét átengednék a gyarmatosító országnak, vagy a bevándorlóknak etnikai, kulturális autonómiát biztosítana a befogadó állam. Végso esetként a bevándorlók teljes asszimilációja maradna, de még ez is jobb megoldás az elzárkózásnál. A szer-

³³ OL K 71 I/1. 1937—21531 a csehszlovák stat. hiv. kiadványa No 11—12. 1935.

³⁴ Uo. I/1. 1939—20239.

³⁵ Uo. I/6. 1940—22241/931 + I/1. 1939—26699.

³⁶ FERENCZI IMRE: Az európai munkapiac és a világnépesedés iránya. Közgazdasági Szemle, 1931. — 459. l.

zó a Népszövetségtől várta nemcsak az egyetemes béke fenntartását, hanem a népek demográfiai kulturális, gazdasági kiegyenlítésének megoldását is.³⁷

A Ferenczi által benépesítésre alkalmasnak vélt tengerentúli országok Latin-Amerikában lehettek. Amerikai tőkével szláv parasztok mexikói letelepítésének tervét maga is említette. Az elhúzódó világgazdasági válság nem kedvezett a telepítési terveknek, mert a mezőgazdasági termékek élelmiszerek exportjára berendezett gazdaságokat — így Argentínát és Brazíliát is — még súlyosabban érintették az értékesítés nehézségei. Elég itt arra utalni, hogy a világkereskedelmi forgalomban a dél-amerikai országok az 1929 évi kiviteli értéküknek 1931-ben már csak 50%-át érték el, 1933 — 1934-ben ez az arány 31%-ra süllyedt.

A válságból a kivezető út keresését a különböző államok intézkedései jelezték. A beavatkozás jellemző módon fejezte ki az államok bel- és külpolitikai céljait. Így a fasiszta Olaszország és Németország gazdaságpolitikája a militarista célok szolgálatában állott. Kliringszerződésekkel a mezőgazdaság válságát érző közép-európai országokat is hatókörükbe vonták. A gazdasági fellendülés nyomán foglalkoztatni tudták a munkaerőt, sőt az egyre nagyobb tempóban fegyverkező Németország idénymunkára egyre több mezőgazdasági munkásfelesleget tudott lekötöni. Ezzel magyarázható, hogy a harmincas évek második felében nem lendült fel újra a kivándorlás a közép-európai országokból. Ez nem jelentette a kivándorlást előidéző földtelenség megoldását és az ipari fejlődéshez sem ez adott lendületet. A mezőgazdasági árukivitel egyre emelkedő jelentősége a feudális jellegű nagybirtok és az arisztokratikus vezető réteg gazdasági és politikai pozícióit erősítette és ez is hozzájárult, hogy a Duna menti országok egyre szorosabban kapcsolódtak a német fasizmus járszalagjára.³⁹

A latin-amerikai országokban a jelentősen lecsökkent bevándorlás, a gazdasági szerkezet átalakult az egyoldalú monokultúrák rovására és a belső piac szükségleteit szolgáló termékek kibővítése egyaránt hatott a gazdasági egyensúly lassú helyreállításában. A stabilizációs folyamatban — akárcsak Európában — szerepe volt a katonai diktatúrát meghonosító kormányoknak, melyek a gazdasági és politikai élet irányát szabályozták. A stabilizálódás és lassú fellendülés jele volt az európai bevándorlók iránt megújuló igény. Az érdekelt országok azonban (Argentína, Brazília, Uruguay) nem feltétel nélküli olcsó paraszti munkaerőt szerettek volna betelepíteni, hanem már szabályozott államszerződésekkel olyan parasztcsaládokat akartak áttelepíteni, akiknek megvan a kezdő tőkéje a rentábilis gazdaság kialakításához.⁴⁰

A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal a telepítést óhajtó latin-amerikai országok érdekében hívta össze 1938 márciusában azt az értekezletet amelynek tárgya volt: *A mezőgazdasági munkások dél-amerikai kivándorlásának és letelepedésének nemzetközi szabályozása*. Az értekezletnek nem volt komoly visszhangja, mert a korábbi, jelentősebb kivándoroltató országok egy része népesedéspolitikáját a fajelmélet alapján a revíziós politika és a német fasizmus szolgálatában szándékozta megoldani.

Sajátos ellentmondásként a fasizmus térhódítása a genfi konferencián a parasztok kivándoroltatásának csődjét jelentette, de ugyanez a folyamat az *Eviani Konferencia összehívását* tette szükségessé 1938 nyarán, ahol a menekültek problémáit vitatták meg 32 ország részvételével. A német fasizmus térhódítása a politikai menekültek tömegét annyira megnövelte Európában, hogy a hagyományos jótékonyági

³⁷ Uo. 460 és kk.

³⁸ CIEPIELEWSKI etc.: A világgazdaság ... 304. l.

³⁹ BEREND—RÁNKI i. m.

⁴⁰ OL K 71 I/1—1941—1199/937-es Az argentin külügyminiszter bevándorlási egyezménytervezetet adott át a magyar követnek. Hasonló ajánlattal fordult Dániához és Svájcra is.

intézmények nem voltak képesek megfelelő segítséget adni a rászorulóknak. A Népszövetség Nansen Hivatala elégtelennek bizonyult arra, hogy az egyre szaporodó tömeget biztonságos körülmények felé tudja irányítani. Az általános elzárkózás a kivándorlás lehetőségét is nehezítette, pedig a Németországból menekülők tízezrei vártak segítséget Európa és a tengeren-túl liberális kormányaitól.

A helyzetet csak súlyosbította, hogy a Németországban módszeresen megindult zsidóüldözést rövidesen követték az európai fasiszta országok egyre szigorúbb törvényes rendelkezései, amelynek következtében milliók kerültek törvényen kívül saját hazájukban. Az európai zsidóságot a fasiszmus változtatta emberfelesleggé és megmentésükre csak átfogó intézkedésekkel volt lehetőség. A zsidó kivándorlást hagyományosan támogató intézmények — a JCA és HIAS (Jewish Colonisation Association és Hebrew Shelting and Immigrant Aid Society) irodái elégtelenek voltak a forgalom lebonyolítására.

A Népszövetség 1938 szeptember 23-i határozata alapján a Nansen Hivatalt és a német-menekültügyi irodát összevonták *Menekültügyi Főbizottsággá* Londonban és ennek volt feladata a kivándorlás irányítása. A legnagyobb segítséget az Egyesült Államok nyújtotta a kivándorlók számára, mert a német bevándorlás évi keretét a menekülők érdekében 27 000 fővel megemelte, 1939-ben pedig soron kívül 81 000 fővel emelték a német bevándorlás keretét.⁴¹

A latin-amerikai országoknak a telepések iránt megnyilvánuló érdeklődéséből arra lehetett következtetni, hogy lehetőséget adnak az európai menekültek nagyobb arányú letelepedésére, ahogy ezt a korabeli tájékoztatók is remélték. A gyakorlatban viszont bár Argentínában a törvények a bevándorlást faji-vallási megkülönböztetés nélkül tették lehetővé — a követjelentések arról számolnak be, hogy „... tekintettel az égetővé vált zsidóbevándorlás nem kívánatos voltára” az argentin külképviseletek szigorú utasítást kaptak, hogy zsidóknak ne adjanak ki vízumot, akár I—II vagy III. osztályon utaznak. (Eddig ugyanis az I. hajóosztályon utazók bevándorlását nem korlátozták). A jelentés az intézkedést az utolsó 3 év nagyszámú zsidó bevándorlásával indokolja, de jelzi, hogy a „nagy számok” csak becslésen alapulnak és túlértékeltek, mivel a statisztikai adatszolgáltatásban fajra-vallásra vonatkozó feljegyzések nincsenek.⁴² Hasonló észrevételei voltak a braziliai magyar követségnek a bevándorlást megkönnyítő új törvénytervezettel kapcsolatban: „A brazil konzulátusok máris bizonyos utasításokat kaptak a zsidók bevándorlásának megnehezítésére, amit a Németországból és újabban Palesztínából is ideözönlő menekültek kellemetlen térhódítása idézett elő”.⁴³

A fasiszta mentalitású kormányoktól nem is lehetett komolyan várni a segítséget a menekülők számára. Annál jellemzőbb a keresztény közszellem képmutatására Kanada példája ahol az 1200 szudéta-német és nagyrészt katolikus menekülteknek csak személyenként lefizetett 1500 dollár óvadék ellenében adtak engedélyt a letelepedésre. A JCA-nak voltak letelepítésre földterületei, de a bevándorlás csak a privilegizált- és nem-privilegizált országok (előbbieket 30%-át tehetette) keretszámait szerint történhetett. Amint a washingtoni magyar követség jelentette, — a lakosság elítélte az antiszemitizmust és felháborodott az Európából érkező híreken, de „...itt nemcsak a federális és tartományi közigazgatásban, de még a bankokban és társadalmi klu-

⁴¹ Sós ENDRE: Emberdömping Bp. 1939 a zsidó kivándorlásról ad történeti áttekintést és a letelepedés lehetőségeiről tájékoztat. Utóbbiról még: BÉKESSY IMRE: Az új népvándorlás — Dél-Amerika Bp. 1939.

⁴² OL K 71 I/1-1938 — 26 res.

⁴³ Uo. I/1 1939—20674/38.

bokban sem vesznek fel zsidót, bírónak nem nevezik ki, tőzsdetagnak sem választják meg.”⁴⁴

A tengerentúli országok egy részének ilyen irányú állásfoglalása még az anyagi bázissal rendelkező menekülők lehetőségét is korlátozta. Milyen sors várt akkor a nincstelen tömegekre, akiket a fasiszta politika szükségtelennek nyilvánított. A történelemből tudjuk a választ — de a megoldás a haláltáborok helyett a kivándorlás is lehetett volna, ha az európai és amerikai közvélemény közömbössége és az üzleti szempontok nem emeltek volna gátat az életüket menteni igyekvő kivándorlók elé. A háború kiterjedése technikailag zárta el a kivándorlás útját, de a valódi akadályok korábbiak és mélyebbek voltak.

Ha visszatekintünk a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet két évtizedes tevékenységére, nem sok nyomot hagyott a népesedés és munkaerőpiac szabályozásának területén. Az alapvető hibát mégsem a Szervezet tevékenységében kell keresni, mert társadalmi változások nélkül minden terv csak felszínes megoldást ajánlhatott a munkanélküliség felszámolására. A munkásfelesleg és foglalkoztatás összehangolásában alapvető tévedésük abban nyilvánult meg, hogy a munkanélküliséget elsősorban európai problémaként kezelték, holott a tulajdonviszonyok és a technikai-gazdasági szerkezet adott fokán a „túltermelés” az emberi munkaerőben is világméretben jelentkezett. A háborús konjunktúra, majd a II. világháború pusztítása csak elkenődzte a kapitalizmus ezen ellentmondását.

II. A LATIN-AMERIKAI ORSZÁGOK ÉS A BEVÁNDORLÁS

A latin-amerikai országoknak a függetlenség kivívása önmagában nem jelentette a gazdasági önállóság kialakításának lehetőségét. Gazdasági fejlődésük ütemét nagymértékben befolyásolta az a tény, hogy a 19. század második felében milyen termékekkel képesek a világpiacon lezajló árucserében részt venni. A részvétel lehetősége pedig függvénye volt a kialakult gazdasági struktúrának, aminek legjellemzőbb vonását az óriás földbirtokok termelvényei jelentették. Ezek mellett Bolívia Chile, Peru, Venezuela természeti kincsei iránt egyre nagyobb szükséglet jelentkezett. Így a latifundiumokon kialakuló monokultúrák és a hagyományos bányakincsek kiaknázása a világméretű keresletből nyert ösztönzést. A szükségletek kielégítése viszont egyrészt a világpiacon ingadozásainak, másrészt a fejlesztést finanszírozó nemzetközi tőke érdeklődésének volt alávetve. A dél-amerikai földrész minden természeti gazdasága ellenére ki volt szolgáltatva a tőkés nagyhatalmak érdekeinek és a világpiacon áringadozásainak.

A másodlagos szerep ellenére a latin-amerikai országok egyre nagyobb teret nyertek az élelmiszer-ellátásban világviszonylatban. A gazdasági fellendüléssel párhuzamosan nemcsak az imperialista országok tőkebeáramlása gyorsult meg, hanem a bevándorlók munkaerőjét is egyre nagyobb mértékben igényelték. A munkaerőre a gazdaság szerkezetéből adódóan elsősorban a mezőgazdaságban — ültetvényeken — volt szükség, ahol a munkaerő olcsósága dominált és nem nyílt lehetőség a bevándorlók életnívójának emelkedésére. Ezzel magyarázható, hogy a latin-amerikai országok soha nem jelentettek konkurenciát az Egyesült Államokba vándorló munkások megszerzése érdekében, hanem inkább az USA-ban lecsapódó munkaerő-felesleg (tartaléksereg) befogadására adódott lehetőség Latin-Amerikában.

⁴⁴ Uo. — 88 res = jelentés a kanadai bevándorlás lehetőségéről.

A lakosság összetételében az európai eredetűek még a 30-as években is csak Argentínában, Uruguayban és Costa Ricában alkottak többséget, míg a többi országban az indián, néger és mesztic lakosok éltek jelentős-többségben.¹ A bevándorolt európaiak létszámát 1850 és 1950 között 17 millióra teszik, amelyből Argentínába 7, Brazíliába 4, Chilébe 2, Kubába 1,5, Uruguayba 1 és Mexikóba mintegy 0,5 millió ember vándorolt be. A bevándorlók legjelentősebb tömegét Olaszország és Spanyolország adta (kb. 10 milliót) — és jelentős volt a Távol-Keletről bevándorló lakosság; egy milliónyi japán és kínai.² A reprezentatív történeti munkák bevándorlási adatai tájékoztató jellegűek, hiszen a századforduló jelentősebb bevándorlási hulláma idején az érdekelt országok statisztikai meglehetősen pontatlanok voltak. A beérkezők nyilvántartását a kikötőkben készítették és előfordult, hogy az utazókat a hajók nemzetiségével azonosították. Még a húszas évek végén is utaltak a követségek jelentései arra, hogy csak a III. osztályon érkező utasokat veszik nyilvántartásba. Ezen kívül a kontinens országai között lezajló vándorlás is módosította a leteleplülők létszámát és etnikai összetételét.

Az európai bevándorlás legnagyobb mértékben Argentína és Brazília munkaerő szükségletétől függött, ezt pedig a két ország gazdasági helyzetének alakulása határozta meg. Az argentin gabona- és húsexport fejlődését a világpiac igényei határozták meg. A piaci konjunktúra serkentette a tőkebeáramlást és megfelelő teret teremtett a bevándorlásra is. A századfordulón tapasztalható fellendülés az első világháború után nem folytatódott olyan lendülettel, ahogy a világviszonylatban tapasztalható élelemhiány miatt elvárható lett volna.³ Az argentin gazdaságban már 1921-ben érezhető volt a depresszió hatása (az export értéke 1044 millióról 671 millió pesora esett vissza),⁴ ami a tőkebeáramlást és az európai munkás-utánpótlást is visszafogta.

Amíg az angol-francia tőke háttérbe szorult, az USA befektetései jelentősen megemelkedtek.⁵ Bár az európai kivándorlás folytatódott és az Argentínába települők száma az USA elzárkózása nyomán egyre emelkedett, a bevándorlók beilleszkedésének nehézségei a visszavándorlás magas számában is igazolást nyernek. Ez a folyamat a gazdasági világválság éveiben is megfigyelhető, de korábbi utalások is vannak, hogy Argentína népessége nem tükrözte a nagyszámú bevándorlást.⁶ A gazdasági világválság hatása a gazdaság agrárjellege miatt hosszú időre elhúzódott, ami a bevándorlás stagnálásában is kifejezésre jutott: a be- és visszavándorlás egymást kiegyenlített a harmincas évek elején, és csak 1935-ben jelentkezett bevándorlási többlet a visszavándorlással szemben.

1935-től a bevándorlás emelkedése volt tapasztalható és a visszavándorlás erősen megcsappant. Ugyanekkor az export import forgalmának lassú emelkedése is jelezte a gazdasági élet fellendülését.⁷ Az argentin gazdaság erősen érdekelt volt az Európába irányuló kivitelben, amivel egyrészt magyarázható a német piachoz és a fasiszta

¹ COLE, G. D. H.: *Historia del Pensamiento Socialista*. Fondo de Cultura Economica én. 204. I. VII. köt.

² Uo. VI. kötet 273. l.

³ Argentína 1920-ban 64%-kal termelt több gabonát, mint 1913-ban, ami megnövekedett kereslettel függött össze — de 1924-től már nem tudta a piac felvenni a növekvő készleteket. L. Ciepielewski etc. 274. l.

⁴ COLE i. m. VI. k. 266. l.

⁵ CARY HECTOR: *Der Staatsstreik als Mittel der politischen Entwicklung in Südamerika* Colloquium Verlag Berlin 1964 25—26. l.

⁶ THISTLETWAISTE, FRANK: *Migration from Europe overseas in the Nineteenth and Twentieth century* XI. *Congres International Historiques ... Göteborg—Stockholm—Uppsala* 1960.

⁷ OL K 69—1936—53007.

államhoz fűződő kapcsolata. A gazdasági érdekek kölcsönösségét jelezte a náci Németország tőkeérdekeltsegeinek fokozódó térhódítása az argentin gazdasági életben, amihez a fasiszta barát argentin katonai kormányok is segítséget nyújtottak.⁸ Bár Argentína hosszú ideig megőrizte különállását a második világháború idején, a meginduló háború következményei alól nem lehetett a gazdasági életet kivonni. Ennek hatása már 1940-ben jelentkezett az Európával kialakult kereskedelmi forgalom visszaesésében, de a gabonaárak csökkenése már 1938-tól tapasztalható volt.

Argentína külkereskedelme a világrészekkel
(%-os megoszlásban)

	<i>Behozatala</i>			<i>Kivitele</i>		
	1940	1939	1938	1940	1939	1938
Európával	36,2	56,5	55,9	62,7	76,2	78,7
Amerikával	52,8	35,0	33,8	30,6	21,4	19,3
Ázsiával	10,2	8,2	10,3	1,0	0,9	0,6
Óceániával	—	—	—	—	0,1	0,1
Bizonytalan (elsüllyedt) áruk	—	—	—	3,9	0,5	—

A háború kiterjedése fokozatosan elzárta Argentínát európai piacaitól és a növekvő árukészletek miatt jelentkező gazdasági-pénzügyi zavarok áthidalására az Egyesült Államokkal szorosabb kapcsolatokra kényszerült. A gazdasági orientáció változása az európai kapcsolatok lazulását jelentette. Az európai bevándorlás pedig már a háborús események miatt megszakadt.

Brazília volt a másik nagy bevándorlási ország, amelynek munkaerő-szükségletét a kávéültetvények felvirágzása a partvidék bányáinak kimerülésével vette kezdetét. A munkaerőt kezdetben a bennszülött lakosság és a néger rabszolgák biztosították a gyarmati korszak hagyományai alapján. Rio de Janeiro és São Paulo környékének növekvő kávétermelése mellett egyre emelkedett a kaucsuk iránti kereslet és erős vándorlás indult Parana, Mato Grosso és Amazonas államok felé. A világpiacon megnyilvánuló kereslet adott ösztönzést a további fejlődéshez. A munkaerő biztosítására már a 19. század 70-es éveiben megindult a nagyobb arányú európai bevándorlás, amelyet a munkaerő megszerzésében érdekelt ültetvényesek a szubvenzionált hajóstársaságok közreműködésével szereztek meg. A rabszolgák 1888-ban történt felszabadítása a munkaerő megkötésének lehetőségét módosította, de a régi helyzethez mérten alig történt változás a kávétermelő fazendákon szerződő munkások helyzetében.

A latin-amerikai nagybirtok történelmi elődje a gyarmati korszak viszonyai között alakult ki.¹⁰ Mivel a nagybirtok társadalmi-gazdasági szerepét a 19. század

⁸ KOSSOK, MANFRED: „Sonderauftrag Südamerika” deutsche Politik gegenüber Lateinamerika 1938 bis 1942 Lateinamerika zwischen Emantipation und Imperialismus 1910=1960 Akad. Verlag Berlin 1961—234. l. — A berlini és argentinai magyar követ egyszerre adott hírt az 1939. június elején megkötött argentin—német árucseré-egyezményről, amely szerint Németország 64 dieselmotor és 900 tehervagon szállítása esetén 14 millió peso értékben 100 000 t búzát és 8000 t gyapjút vásárolt Argentínától. „Az angol és észak-amerikai sajtó ezen megállapodásra erősen felfigyelt ... amikor az itten érdekelt angol és észak-amerikai és a német gazdasági érdekeltségek között az argentin piacért fokozott (politikai színezetű is) harc folyik.” OL K 69. 1939—51639; 51663.

⁹ OL K 86. 6/a 1940 575. Gazdasági jelentés.

¹⁰ Erre vonatkozóan: WITTMAN TIBOR: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI=XVII. század) Századok 1972. 6. sz. Ugyanerről összefoglalást ad: KERÉKES GYÖRGY: Kubától Chiléig Bp. 1974. 53—68. l.

folyamán töretlenül megőrizte, szerkezeti változás a 20. század elején sem következett be. Az európai nagybirtokkal szemben, amely az árutermelés rendszerébe épül és munkaerő lehetőségeit is a kereslet-kínálat szabályozza, a brazil ültetvényes birtok önálló egységet képezett. Az ültetvényes gazdaság az állam- és közigazgatási szervektől távol hagyományos egységként működött. A megszerzett munkaerő szükségleteiről (lakás, élelmezés, szerszámok) a gazdaság gondoskodott és a munkafeltételeket is megszabta.

Az ültetvényesek érdeke volt, hogy a szubvencióval megszerzett munkaerő költségei megtérüljenek és ezen túl további fenntartásának ára sem haladja meg a kialakult általános színvonalat. Már a hajóstársaságok ügynökei megalapozták a sajátos munkaviszony kialakulását. A kivándorló családoknak földbirtok, vagy földbérlet lehetőségét ígérték, amely ledolgozás formájában tulajdonná válik. A valóságban a brazil kikötők átmeneti szállásairól a munkásokat a távoli fazendákra szállították, ahol nyomorúságos viszonyok között nyertek elhelyezést, a munkaidőt és tempót durva felügyelők diktálták, a béreket pedig a tulajdonos önkénye szabta meg. A tulajdonosnak joga volt a szállítási költségek és ellátás fejében a munkások bérét visszatartani a feltételes bérlet törlesztése idejére. A kifizetett munkabér-törledék a tulajdonos belátásától, illetve attól a meggondolástól függött, hogy a visszatartott bér reményében minél tovább a birtokhoz kössék a munkásokat. A kiadott bérekért a földbirtokos üzletében lehetett vásárolni a tulajdonos által megszabott áron. A hitelnyújtás is általános módja volt a munkaerő megkötésének. Ha földtulajdonná váló bérlet reményében települt a bevándorló, az alapfeltételek ugyanazok voltak azzal a különbséggel, hogy a működés, élelmezés és törlesztés fejében a termés 70–80%-át vette birtokba a tulajdonos, amíg az általa megszabott feltételek között a vételár kiegyenlítést nem nyert.

A földbirtokosok tehát minimális befektetéssel maximális biztosítékot nyertek az olcsó munkaerő megtartására. A helyzetet sokszor felfogni képtelen munkások számára sehol nem volt védelem, hiszen az ültetvényes szabályosan és a hagyományoknak megfelelően járt el. Ilyen körülmények között csak a szökés jelentett menekedést, de ez a nagy távolságok és rossz közlekedési viszonyok miatt azt jelentette, hogy minden dolgot hátrahagyva kerestek jobb munkaviszonyt a menekülő. Sok viszontagság után végső reményként a nagy városok maradtak, ahol a proletárok számát növelték a fazendákról menekülő parasztok.

Az európai országokban tudtak a Latin-Amerikába vándorló telepések elnyomorodásáról és intézkedések is történtek a szubvencionált kivándoroltatás megakadályozására.¹¹ A nehéz feltételek ellenére számottevő volt a brazil bevándorlás. Szerepe volt ebben a múlt század végén a kontinensen, különösen az USA-ban időszakonként mutatkozó munkásfeleslegnek, amely egyrészt Kanada, másrészt Dél-Amerika felé kereste az elhelyezkedés lehetőségét.

Brazília különböző tartományai nem egyformán igényelték a munkaerőt. A kávé iránt fokozódó kereslet volt a megalapozója São Paulo tartomány ipari területen is bekövetkező fejlődésének és életörésének a brazil tartományok között. A kávé világtermelésének 20%-át adta Brazília 1836-ban. Ez az arány 1845-ben 49%-ra emelkedett és a század végén elérte a 70%-ot.¹² A kávéexportban érdekelt tartományok (São Paulo, Minas Gerais, Parana, Mato Grosso) ültetvényesei és kereskedő burzsoáziája nem elégedtek meg a függetlenné vált brazil császárságban betöltött

¹¹ Magyarországból az 1903. IV. tc. 2 § f. szerint „Nem vándorolnak ki azok, akik részére külállam körmánya, vagy valamely gyarmatosító által ... telepítés céljából egészen vagy részben ingyenes szállítás helyzetetett kilátásba.” A braziliai kivándorlást külön is tiltja a rendelet.

¹² L. Sz. NOSZOVA: Goszudarszvennij kapitalizm v Brazilii. Moszkva, 1971. 9. l.

szerepével. A központi hatalom érdekeit képviselő császársággal szemben a tartományi önállóság erősítésére törekedtek és megerősödött helyzetükből kívántak hatást gyakorolni az ország politikájára. A harc eredményeként 1889-ben Brazília köztársasággá alakult, amelyben a részállamok messzemenő önállósággal rendelkeztek. Az önállóság, de elsősorban a világkereskedelemben való részvétel lehetősége alapján a részállamok fejlődése erősen különbözött egymástól. A legnagyobb intenzitást São Paulo állam fejlődése mutatta:

São Paulo részesedése a brazil ipari termelésben

1881	5 %
1907	16 %
1920	33 %
1938	43 %
(1959	54 %) ¹³

Az arányok önmagukban is bizonyítják São Paulo meghatározó szerepét a brazil köztársaság gazdasági és politikai életében. São Paulo súlyát csak növelte, hogy az ipari fejlődésben és a kávéexportban egyaránt érdekelt volt. A bevándorlás fejlesztésében is nagy szerepe volt a paulisták által subvencionált hajóstársaságoknak. A kelet-európai bevándorlók nagy része is Santosban lépett partra és a kávéültetvényesek munkáshadát, São Paulo város proletár tömegeit szaporította. A múlt század 70-es éveiben a bevándorlók száma São Paulóban évi 13 000 volt, a 80-as években ez a szám 184 000-re emelkedett, majd 609 000 főre, míg az össz-brazil bevándorlás 803 000 volt a század utolsó éveiben.¹⁴ Az első világháború után a bevándorlás folytatódott, bár a brazil burzsoázia által remélt fellendülés mértékét nem érte el. Az 1924—1962-ig terjedő időszakban a brazil bevándorlást 2 millió főre becsülik és ez a tömeg egyrészt Európából, másrészt a távolkeleti területekről származott. A bevándorló munkások adták a szakképzett munkaerőt a fejlődő ipar különböző szektoraiba.¹⁵ A XX. század elején a bevándorló kisiparosok biztosították a társadalmi igények egy részét, amíg győzték a harcot a fejlődő nagyiparral. Az Egyesült Államokba vándorolt hasonló képzettségű iparos rétegnek kevésbé volt lehetősége ilyen módon beilleszkednie, mivel ott a bevándorló tömeg az ipari fellendülés tartalékseregét volt hivatott pótolni. Ennek ellenére téves lenne arra következtetni, hogy a latin-amerikai, vagy konkrétan a brazil munkásság, vagy kisiparosok jobban éltek, mint sorstársaik az Egyesült Államokban. Braziliában a munkásság alacsonyabb kultúr színvonalon és kevesebb bérért kényszerült dolgozni. Ezen túl a társadalmi szervezetek és szociális ellátás hiánya csak fokozta a munkások kiszolgáltatottságát. A különböző etnikai csoportok spontán kialakuló segélyegyletei nem rendelkeztek megfelelő anyagi bázissal és burjánzásuk inkább a társadalmi szinten szervezett intézmények hiányára hívta fel a figyelmet.

A brazil kávétermelés fejlődésével párhuzamosan a külföldi tőke egyre nagyobb arányban épült be a gazdaságba. A túltermelés első válsága a századfordulóra esett, és 1905-ben a kávé-ár esése elérte az 50%-ot. A kávé termelők és a forgalmat ellenőrző külföldi monopóliumok ellentétét hidalta át São Paulo állam a feleslegek felvásárlásával, hogy az árakat kellő színvonalon tudják tartani. Ezt a módszert a kávéter-

¹³ WITTMAN: Latin-Amerika története 348 l.

¹⁴ Uo. 344. l.

¹⁵ LEFF, NATHANIEL H.: The Brazilian Capital Goods Industry 1929—1964. Harvard Univ. Press 1968, 52. l. A szerző utal arra, hogy az 1947—61-es ipari fejlődés időszakában a munkások 50%-a analfabéta Braziliában, de Sao Paulo államban ez az arány csak 27%.

melésben érdekelt tagállamok átvették és az árak fenntartásában érdekelt angol társaságok hitelyújtással támogatták az államokat a tranzakció lebonyolításában. Ez azonban nem oldotta meg a problémát, hanem állandóvá tette a túltermelés válságát.

A század elején fordult a belső tőke nagyobb mértékben az ipar felé. Az iparcikkek keresletét a háború alatt jelentkező belső szükséglet — az európai szállítás csökkenése — csak fokozta. A fejlődés ütemét jelzi, hogy: 1907-ben 3258 ipari létesítmény működött 150 900 dolgozóval, 1920-ra ezek száma 13 569-re emelkedett 293 700 dolgozóval. A számok egyben a kisipar túltengését, a koncentráció alacsony fokát is jelzik.¹⁶

Az első világháború után az USA tőkénének nagyobb arányú térhódítása indult meg a brazil gazdasági élet minden területén. Befektetett összértéke 1929-re 108,4 millió dollár volt és Brazília importjában az Egyesült Államok áruai egyre nagyobb teret hódítottak.

A világgazdasági válság hatását a kávétermelő — és általában a monokultúrára épülő — országok nemcsak a jelentős áresés miatt, hanem a csökkenő deviza bevételek nyomán is erősen érezték. A gazdasági nehézségek áthidalására a devizaforgalom állami ellenőrzése és az államközi kereskedelmi szerződések módosítása került napirendre a 30-as évek elején.¹⁷ A gazdasági problémák és a politikai életben megnyilvánuló hatalmi harcok összefüggtek. A húszas évek polgári kormányait az ültetvényesek elégedetlensége és a válság nyomán kialakult szociális feszültség, a munkásmozgalom fellendülése egyaránt szorította. A két legerősebb részállam, São Paulo és Minas Gerais uralkodó osztálya bonyolult osztályharc közepett indult harcba az elnöki szék megszerzéséért. A harc során Getulio Vargas sikeresen használta fel a dolgozó tömegek elégedetlenségét, a hadsereg reformokkal szimpatizáló fiatal tisztjeit és 1930-ban fegyveres erővel átvette a hatalmat. Vargas sajátos katonai diktatúra megteremtője volt Brazíliában. Politikai vonalon leverte a hatalma ellen szervezkedő kommunista és baloldali erők Nemzeti Felszabadító Szövetségét, majd a szélsőséges fasiszta „integralista” mozgalmat számolta fel és politikájának támogatására fasiszta jellegű korporációs rendszert alakított ki a munkásság körében.¹⁸

Vargas gazdaságpolitikája a viszonylagos fellendülés adottságait felhasználva egy sor intézkedéssel megerősítette a nemzeti burzsoázia pozícióit. Az 1937-es alkotmány bevezetésével az Új Állam (Estado Novo) időszakáról beszélnek Brazíliában. Gazdasági vonalon jelentős intézkedés volt a külföldi fizetési kötelezettségek felfüggesztése, a devizaforgalom felszabadítása és a kávé kiviteli vámjának csökkentése. Ezzel sikerült a kereskedelmi forgalmat megemelni.¹⁹ Az USA irányába már a korábbi években erősödött a közlekedés, amit az 1935-ös kereskedelmi szerződések árucserre megállapodásai is jeleztek. Az együttműködést 1937-ben pénzügyi egyezmények tovább mélyítették. Ezzel párhuzamosan folyt a harc a nemzeti gazdaság fejlesztéséért, a külföldi piacok megtartásáért és a brazil forgalomban érdekelt nagyhatalmak harcoltak befolyásuk megerősítéséért.

Bár a kereskedelmi kapcsolatok erősödtek az Egyesült Államokkal, a brazil árukivitelen az európai kontinens jelentős mértékben volt képviselve.

Az adatok jelzik, hogy a háború megindulása miatt az európai fogyasztás és export kiesett a brazil forgalomból. Nagy-Britannia fogyasztása lényegesen nem emelte

¹⁶ NOSZOVA i. m.: 13—19. l.

¹⁷ OL K 69 — 1935. 595-es. Jelentés a brazil vámpolitikáról.

¹⁸ WITTMAN: Latin-Amerika története. CALOGERAS J. P.: A Historia of Brasil Transl: Martin P. A. New York 1963. 330—343. l.

¹⁹ OL K 69. 1938—56222.

Brazília kivitele a kontinensekre
(%-os megoszlás, a jelölt évek első felének forgalmára)

	1932	1938	1939	1940	1941
<i>Amerikába</i>					
összesen	58,57	40,35	38,72	44,05	70,83
<i>Európába</i>					
összesen	39,07	54,29	49,85	46,31	17,31
Ebből:					
Németország	8,08	21,23	15,97	3,89	1,40
Nagy-Britannia	7,18	9,13	10,54	20,15	12,12
Franciaország	8,47	5,95	5,96	7,83	—
<i>Egyéb világrészekre</i>	2,36	5,36	12,13	9,64	11,86

Brazília behozatala a kontinensekről

<i>Amerikából</i>					
összesen	44,82	44,88	44,37	68,76	81,27
<i>Európából</i>					
összesen	52,76	52,09	52,54	25,96	14,92
Ebből:					
Németország	8,76	24,12	24,33	2,89	3,38
Nagy-Britannia	20,18	9,58	9,55	9,55	5,65
Franciaország	5,33	3,17	3,26	2,70	0,03
<i>Egyéb világrészekről</i>	2,42	3,03	3,09	5,28	3,8

a brazil exportot a háborús évek alatt, a felmerülő francia szükségletek kielégítésének pedig a német blokádnak állta az útját. Brazília számára reális lehetőségként csak az amerikai országok maradtak a forgalom bővítésére. Hogy az eltolódást milyen korán érzékelték, mutatja a magyar kamarák brazíliai levelezőjének 1939 decemberében írott levele: „Az embernek az az érzése, hogy az egész kontinens teljesen függetleníti magát Európától és a külkereskedelem az Amerikák közt fog lebonyolódni. Egyelőre igyekeznek még az európai összeköttetéseket fenntartani, de a nehézségek folytán mindinkább rájönnek, hogy nem érdemes ezzel bajlódni, amikor az Egyesült Államokból annyival simábban vásárolhatnak.”²¹

Az átállás azonban nem volt ilyen egyértelműen előnyös az érdekelt latin-amerikai országok számára, hiszen a kieső európai fogyasztást nem tudta teljesen átvenni az USA. Nagyobb haszna az Egyesült Államoknak volt a kiesésből, hiszen a hiányzó európai árukat nagyrészt onnan pótolták. A kávétermelésre és általában a monokultúrákra (banán, kakaó, gyapot) gátlólag hatott a piac területi beszűkülése. A háború nyomán kialakult helyzet főleg a nemzeti ipar- és ezen belül a háborús szükségleteket szolgáló iparágak fejlesztésére hatott serkentőleg. A felesleg elhelyezésében a latin-amerikai országok egymás között egyre szélesülő szerződéses rendszere nyert mind nagyobb jelentőséget.

A gazdasági nehézségek áthidalásában segítséget jelentettek az USA kölcsönei, amelyek a kialakult pénzügyi válságot (pl. Argentína) hidalták át, vagy áruvásárlá-

²⁰ OL K 69 1941—54493.

²¹ OL Gazd. Levéltár Z 196, 126 Brazília.

sokra nyújtottak lehetőséget (Argentína, Brazília Chile) vagy pedig ipari létesítmények fejlesztését, vagy megalapozását finanszírozták. (Costa Rica, Santo Domingo, Equador, Nicaragua, Parguay, Uruguay, Venezuela).²²

Az események azt mutatják, hogy a brazil gazdaság nem tudott nagyobb lendülettel fejlődni az első világháború után. Az ültetvényes gazdálkodás hagyományai és a gazdasági szerkezet elmaradottsága lehetetlenné tették, hogy az Európából beáramló munkaerőt magasabb színvonalon és hasznosabban építsék be az ország vérkeringésébe. Így az európai munkaerő szociálisan elmaradott csoportjai Brazíliában még jobban elnyomorodtak. Valamelyes stabilizálódás és felemelkedés lehetősége a kisiparos rétegeknek nyílt (egész szerény tőkével lehetett műhelyt, kisebb üzemet nyitni; az alacsony színvonalon élő lakosság számára az áru olcsósága volt a lényeges). Boldogulni tudott még a bevándorló diplomások vékony rétege, akik a szakember-képzés alacsony színvonalán a gazdasági vagy társadalmi életben mutató hiányokat pótolták (mérnökök, orvosok).

A bevándorlók száma a húszas évek első felében 48—60 000 között mozgott a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal kimutatásai szerint. A magyar követség 1929. évi összefoglaló jelentése brazil statisztikákra hivatkozva nagyobb számú bevándorlót mutat ki.

*Adatok Brazília bevándorlási mozgalmából*²³

év	Összes bevándorló	Ebből			
		olasz	portugál	japán	lengyel
1926	121 569	12 000	—	—	—
1927	101 568	12 500	31 000	9 000	4 000
1928	82 061	5 500	33 000	11 000	5 000
1929	100 724	5 288	38 000	16 000	9 000

A szubvencionált bevándorlást a kávékrízis miatt felfüggesztették, de visszaesés csak az európai bevándorlók számában tapasztalható — főleg az olasz korlátozó intézkedések miatt. A japán-ázsiai bevándorlás viszont megemelkedett, mivel ez a munkaerő — és részben a lengyelek is — a Ford érdekeltség trópusi fa- és kaucsuk termelésében nyert felhasználást. A termelés arányainak változása így jutott kifejezésre a bevándorló csoportok etnikai módosulásában.

A gazdasági világválság nyomán jelentkező munkanélküliség hatására Brazíliában beszüntették a szubvencionált bevándoroltatást (1928) és a további intézkedések során keretszámok szabályozták az európai bevándorlást. Nagyobb jelentőségű volt az a szerkezeti átalakulás, amely a külkereskedelem hagyományos igényeire alapozott mezőgazdasági-ültetvényes termelés egyoldalúságát igyekeztek felszámolni. Az állami politikával is ösztönzött iparfejlesztés mellett felmerült egy új bevándoroltatás terve Brazíliában (és Argentínában is). Ezzel azonban nem a munkaerő spontán beáramlása előtt akartak kaput nyitni, hanem olyan államközi szerződést ajánlottak néhány országnak (köztük Magyarországnak is), amely intézményes keretek között földvásárlást, vagy bérletet biztosít olyan parasztszaladók betelepülésére, akiknek megvan a kezdő tőkéje a gazdaság beindításához. Ezzel a tervvel léptek fel a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1938. évi kongresszusán is, de a jelzett okok miatt a kivándorlás ilyen formája nem talált visszhangra Európában.

A második világháború megszakította a hagyományos kapcsolatokat a két

²² OL K 69 23580/941.

²³ OL K 71 I/1 1931. — 20526 (20877/30).

kontinens között, de az európai piac áruszükségletét és munkaerő-tartalékait már előbb sem tudták megfelelő módon kiaknázni a latin-amerikai országok.

III. A MAGYAR KIVÁNDORLÓK ELHELYEZKEDÉSE LATIN-AMERIKÁBAN

1. Bevándorlók a mezőgazdaságban

A magyar kivándorlók útját kutatva a latin-amerikai országokban nagyobb tömegű bevándorló csak Argentínában és Braziliában telepedett le. Ezek beilleszkedése nyújt lehetőséget általánosításra. Szórványosnak mondható letelepülő magyar családok — néhány száztól ezerig — voltak még Chilében, Uruguayban, Kubában és Mexikóban is. Ezekben az országokban nem a paraszti munkaerő keresett megélhetést, hanem iparos-kereskedő és értelmiségi foglalkozásúak. A bányászat és ipar fejlődése, valamint a városiasodás nyomán a szolgáltató ipar- és alkalmazot tak iránt mutatkozó szükséglet teremtett nekik megélhetési lehetőséget. A közép-kelet-európai bevándorlók a bennszülött munkaerővel szemben bizonyos előnyt élveztek — vagy más oldalról megközelítve: az uralkodó fehér faj alsóbb rétegeiben még alkalom nyílt számukra a beilleszkedésre.

Ha figyelembe vesszük, hogy a korabeli statisztikák alaposabb elemzése révén a Magyarországból kivándorolt lakosok száma Braziliában már 12 000-re tehető a századfordulón, valamint a kivándorlók számát Argentínában és más latin-amerikai országban 6000 főre teszik, akkor a 18 000 kivándorló már nem elhanyagolható lélekszám. Összehasonlításképpen: ebben az időben az Egyesült Államokban 500 000 és Kanadában 3000 a magyar kivándorolt.¹ Latin-Amerika vonzása tehát már akkor is nagyobb volt, mint ahogy erre a korabeli szakirodalomból következtetni lehet. Az Egyesült Államok iránt megnyilvánuló érdeklődés elterelte a figyelmet erről a másodlagos vonalról, amely csak a kontinens északi felének telítődése miatt került kényszerűen előtérbe.

Az első világháború után Európa és Magyarország előzőekben vázolt gazdasági nehézségei, valamint a kialakult politikai események, jelentős tömegek figyelmét fordították a kivándorlás felé. Mivel az érdeklődés hagyományosan a tengerentúlra és elsősorban az Egyesült Államok felé fordult, az USA intézményesen igyekezett gátat vetni a bevándorlás hullámainak. A munkaerő tömeges felvételére alkalmas területtel és szabad kapacitással az északi földrészen már csak Kanada rendelkezett, de az utánpótlást könnyebben és gazdaságosabban tudta pótolni az USA-ban jelentkező munkaerő-feleslegből. Ezért az európai bevándorlás elé Kanadában is fokozatosan korlátokat emeltek.

Mint már az előzőekben jeleztem, Latin-Amerikába két hulláma indult a bevándorlóknak. A húszas évek elején a politikai menekültek csoportjai voltak az elsők, de rövidesen követték ezeket a közép-európai országokból induló mezőgazdasági munkások, földművesek. A parasztok kivándorlásának oka az agrárproblémák megoldatlansága volt, de nagyobb tömeg kiáramlása nem lett volna elképzelhető az olcsó paraszti munkaerőt fokozottan igénylő argentinai és brazil gazdaságok nélkül. Közvetlenül a háború után az élelmiszerek iránti igény a termőterületek kibővítésére ösztönözte az árutermelő gazdaságokat. A húszas évek első felében jelentkező áresést

¹ THIRRING G.: A magyarországi kivándorlás ... 360—364. l.

szintén a termelés fokozásával igyekeztek kompenzálni. Ez a módszer nem igényelt nagyobb tőkebefektetést, mivel a latifundiumok megművelt földterülete nagyrészt attól függött, hogy milyen létszámú munkaerőt képesek foglalkoztatni.

Bár a háború előtti kivándorlási hullámhoz viszonyítva az európai bevándorlók létszáma általában visszaesett, az Argentínába és Brazíliába irányuló bevándorlás volumene azonos szinten mozgott és 1924—1930 között emelkedett is. (L. I. fejezet 1. táblázatát). Ez azt is jelentette, hogy a latifundiumok elégedő munkaerővel rendelkeztek a termelés bővítéséhez. Ezt hagyományos módon egyrészt az ültetvényen foglalkoztatott családok szaporításával biztosították (peonok) akiket meghatározott terület megművelésére meghatározott feltételek között a termelési időszakokra szerződtek. A munkaerő-biztosítás más módja is volt. Ebben az esetben a tulajdonjog megszerzésének lehetősége csábította a nincstelen parasztokat arra, hogy az őserdőt, vagy elvadult parlagföldeket súlyos termény- és pénztörlesztéses feltételek között művelés alá vegyenek. Mint a magyar telepesek példáján látni fogjuk, ilyen esetben a tulajdonos, vagy uzorás kölcsönei a telepesek újabb kizsákmányolására nyújtottak lehetőséget.

A bevándorlás elsősorban a latifundisták érdeke volt. Ez jutott kifejezésre São Paulo állam törekvéseiben, ahol a háború után újra megindították a szubvencionált bevándoroltatást. Törekvésük találkozott a hajóstársaságok érdekeivel amelyek a háború előtti forgalom idején kiépült hajóterük érdekében szorgalmazták a szállításokat. Az üzleti vállalkozás újraindításához a hagyományos módszereket használták fel. A bevándorlók létszáma szerint a szállítás költségeinek meghatározott részét az érdekelt bevándorlási ország fedezte, a hajóstársaságok pedig irodáik és ügynökeik útján gondoskodtak arról, hogy a menetrendszerű járatok a megrendelők érdekeinek megfelelő kivándorlóval teljenek meg az európai kikötőkben.

A tengerentúli igények az olcsó földműves munkaerő iránt elsősorban Brazíliában és Kanadában jelentkeztek. Így a szubvencionált hajójáratok ezekbe az országokba indultak meg leghamarább. A megfelelő munkaerőt újra Közép és Dél-Kelet-Európában találták meg a hajóstársaságok. Irodáik és ügynökeik a korábbi tapasztalatokat hasznosítva fogtak munkához. A munkanélküli és kisparaszt csoportok kivándorlását nem akadályozta a pénzhiány, hiszen a szállítást részben vagyegészen megelőlegezték. Egyre szaporodó számban voltak olyanok is, akiknek amerikai rokonaik küldtek hajójegyet a kivándorláshoz. A szerződéses kivándoroltatást több országban tiltották a rendelkezések és a kiutazáshoz nem adtak engedélyt. A tiltó rendelkezéseket a hajóstársaságok toborzói úgy hidalták át, hogy a kivándorlók útlevelébe más országban levő követségeken szerezték meg a célország vízumát, de ezt a kivándorlást nehéz nyomon követni.

A kivándorlásra legalkalmasabbnak a legszegényebb rétegek bizonyultak. Az elmaradottság és szaktudás hiánya előnyt jelentett a befogadó latifundiumok szempontjából, mert az ilyen olcsó munkaerőt a városi munkalehetőségek is kevésbé vonzották. A Közép-Európában meglevő társadalmi-gazdasági feszültségek is a kivándorlásra ösztönözték a nincsteleneket. Az érdekelt kormányok viszont nem akadályozták a feszültséget okozó munkásfelesleg kiáramlását.

A kivándorlásra ösztönző írások és újsághírek szerint — a toborzó ügynökök már az 1920-as évek elején megjelentek Magyarországon és a szomszédos országokban. A hajóstársaságok ügynökei főleg a társadalmi létbizonytalanságban élő rétegek között folytatták eredményesen a toborzást. Erre példa Herberger Gyula könyve, amely az erdélyi magyarság körében igyekezett kedvet kelteni a brazíliai kivándorláshoz. A szerző az erdélyi kivándorlás háttéréként a román földreform nacionalista indítékú hibáját jelölte meg amely pl. korábban irtásföldre telepített csángók tulaj-

don jogát nem ismere el és földterületük nagy részét újraosztással kisajátította. Aki birtokot akar szerezni az Brazíliába menjen! Minden bevándorló 25 ha. földet kap — írja Herberger. A birtokon lakóház vár és félévig pénz, vagy élelem-ellátást kapnak a betelepülők. Ezen kívül vetőmagot, gépeket és más irányú segítséget is nyújt a tulajdonos. A birtok költségeit 10—22 éves törlesztéssel, a termés 1/5-ével lehet kiegyenlíteni.²

A hájóstársaságok által ingyen szállított földműves csoportokat Brazíliában nem meghatározott földbirtokra szállították, hanem az ideiglenes szálláson az ügynökök agitációja nyomán döntöttek a családok, hogy melyik gazdaságra szegődnek. Nyelvismeret hiányában még előnytelenebb feltételek között is inkább elmentek olyan birtokokra, ahol honfitársakat tudtak. A munkafeltételek, a kereseti lehetőségek a századforduló óta alig változtak. A földbirtokon földbérletként művelték a terület és vételkényszer alapján kaptak ellátást a gazdaság központjától, vagy boltjából — diktált áron — törlesztésre. A munkabért hónapokon keresztül, sőt a termelési idény egészére is megtakarította a tulajdonos. Ez egyrészt az adósságok egyoldalú nyilvántartása mellett a kizsákmányolás lehetőségét fokozta, másrészt a termelési folyamatban a végtermék költségeinek megelőlegezését jelentősen csökkentette. A módszernek lényeges szerepe volt abban, hogy a munkaeerőt a birtokhoz kötötte. Az árutermelő magánbirtok történelmi hagyományokon kialakult rendszere termelési és gazdasági egységet alkotott, amelynek gazdasági-kulturális ellátásáról a tulajdonos saját belátása szerint gondoskodott.³ Ez az önellátó rendszer már a távolságok miatt is — magában hordta a teljes elzárkózás lehetőségét, ami a peonok gazdasági-társadalmi kiszolgáltatottságát teljessé tette. A tulajdonos érdeke azt diktálta, hogy a munkások ellátását a minimum szintjén biztosítsa. A rendszerből kiválni a gazdasági év lezárta előtt csak szökéssel lehetett és így a felhalmozott munkabér tisztá nyereségként jelentkezett a tulajdonos kasszájában.

A bevándorló földművesek a kényszerű helyzetben mentek peonnak, hogy pénzt gyűjtve, minimális előleggel földet vásároljanak. A brazíliai viszonyokra abból is következtetni lehet, hogy a 80 000 fős magyarságból a földszerzés és a tulajdon megtartása csak keveseknek sikerült, az is nagy nehézségek árán. A fazendákról inkább a városba — az ipari munka felé vezetett a menekülés útja. A megtakarított pénzzel azután újra az illúziókat kergették és egy-egy csoport összeverődött, hogy földet vásároljanak, ahol magyar kolóniát alakítanak ki.

A Brazíliába vándorolt magyarok földműves-agrárproletár csoportjai a kávéültetvényes fazendákról menekülve a városban kerestek munkát. São Paulo város gyors növekedése vonzotta a munkanélküli tömeget és a proletárok száma gyorsabban növekedett, mint a munkalehetőség. A húszas évek végéig a magyar csoportok a hivatalos magyar körök támogatása nélkül magukra utalva próbáltak tájékozódni és beilleszkedni a munkaviszonyokba. Magyar nyelvű újságok csak a húszas évek közepétől jelentek meg, de különböző hirdetések és ügynökök útján korábban megindult a parasztok toborzása kolóniák kialakítására. A föld után sóvárgó parasztok szívesebben vállaltak anyagi terheket a földtulajdon megszerzése reményében és így személyi függetlenségüket sem látták veszélyben, amint az ültetvények peonjai között tapasztalták. A föld értékesítésének egyik elfogadott formája volt az olyan adás-vétel, amikor egy kollektíva kötött szerződést földvásárlásra azzal a feltétellel, hogy a művelésre váró területen új telepet (kolónia-villa) alapít. Az új kolóniák kialakítását egy-egy etnikailag egységes csoport kezdeményezte, ami egyrészt a

² HERBERGER GYULA: Brazília és az oda irányuló kivándorlási mozgalom. Déva, 1923. 67—74. l.

³ MACERA, PABLO: Feudalismo colonial americano: el caso de las haciendas peruanas Acta Historica XXXV. Szeged, 1971.

hagyománnyal, másrészt a bevándorlók hiányos nyelvtudása miatt érzett egymásra utaltsággal függött össze. Szerencsés település esetén — a szerencsét ilyen esetben a kevésbé eladósodás, a város közelségéből adódó értékesítési lehetőségek és a közlekedés jobb lehetőségei jelentették — a helység fejlődött és kiegészült idegen telepesekkel. Ha a körülmények kedvezőtlenül alakultak, a telepesek eladósodtak, elvándoroltak és az etnikai összetétel így is feloldódott, vagy rosszabb esetben az egész telep lakatlanná vált.

Az önálló birtok megszerzése mindenütt részlettörlesztéssel történt a magyar kolonisták esetében. A követségek jelentéseiben sehol nincsen említés olyan esetről, hogy magyar telepes bárhol is készpénzzel vásárolt volna birtokot. Az általános forma az volt, hogy a párhordas kisbirtokot vagy irtás öldet részletfizetésre vagy terménnyel történő törlesztésre vásárolták. A kortársak beszámolóí szerint — amint azt a levéltári források is igazolják — Brazília hat államában éltek magyar kolonisták a két világháború között⁴ de magyar jellegű kolóniák kialakítását először Sao Paulo államban kezdeményezték.

A magyar kolóniák kialakulása a húszas években történt (1924—1928) minden külső támogatás nélkül. Helyzetük alakulása a bevándorló parasztság sorsának és a brazil társadalmi viszonyoknak is tükörképét adja. Helyzetük csak részben függött az áldozatvállalástól, sorsukat a gazdasági világválság hatása és Brazília gazdasági életének további fejlődése határozta meg.

A magyar csoportok által szervezett első kolóniákról Brazíliában São Paulo államból vannak adatok 1924-ből, de magyar telepesekről tudunk Santa Catharina államban, akik a múlt század végén a Dunántúlról települtek német kolóniákba. 1924-ből az első ismert tagtoborzás egy újsághirdetésből való:

„Brazíliában lakó Magyarok!”

„Az igen tisztelt honfitársak tudomására hozzuk, hogy földet sikerült szereznünk az igen értékes Colonia Santa Theresianhan, amely közel fekszik Bury városához a Sarocabana vasútvonalon, São Paulo államban. Ennek a földnek a tulajdonosai célunkat megértve a telepet Colonia Hungara Santa Theresianhanak nevezték el. Ezen kívül közös beleegyezéssel sikerült megszereznünk a kolónia közepén egy darab földet, amely örök tulajdona lesz a magyar falunak és amelyre a tulajdonos egy templom építéséhez 5 Conto de Reis-szel⁵ járul hozzá...” A tulajdonosok előnyös áron egy két boronát, ökröket, egy tehenet, két disznót ajánlottak megvételre valamint használatra traktorokat, szállítóeszközöket és az első évre élelmiszer hitelt ígértek a telepeseknek. A felhívásban nem esett szó a földákról és a tulajdon megszerzésének módjáról csak az üzlet lebonyolításával foglalkozó személy címét közölték.⁶ Későbbi értesülések szerint a telep 125 családdal alakult, de rövidesen tönkrementek, mert a termelt gyapotot nem tudták értékesíteni. Az eladósodás is siettetta a telep felbomlását.⁷ A harmincas években újra települtek magyar családok a kolóniára. Mintegy ötven család tanyaszerű települése alakult ki és 1937-től maguk *Rákóczi falának* nevezték telepüket.⁸

Mátyás Király-falva néven rövidesen másik kolónia is létesült Bury közelében amelyet Némay Ferenc kivándorolt magyar katonatiszt szervezett. A telep sorsa az

⁴ Erre vonatkozóan: WILD LAJOS: Tizenöt év Brazíliában. Bp. 1936; Brazíliai magyarok. São Paulo, 1938; KUTASI KOVÁCS LAJOS: A Zöldpokoltól a Vidámkikötőig. Bp. 1972. c. munkák adnak tájékoztatást.

⁵ A brazil pénzrendszer a reis értékét három formában fejezi ki: a százás értéken belül *reis*; az ezres értékrendbe tartozó 1—10—100 ezer reis helyett 1—10—100 *milreis* — millió reis elnevezése: *Conto de reis*.

⁶ *Brazíliai Magyarok* 22. 1.

⁷ OL ME. K 28. A—9018/927 — 317 t.

⁸ *Brazíliai Magyarok*

előbbihez hasonlóan alakult. Az eladósodást a telepítést szervező Némay kapzsisága is elősegítette, mivel túl magas áron közvetítette a földet „...s ennek következtében ott a magyarok meggyűlöltek és folyton fenyegetéseknek volt kitéve.”⁹

Szentistván Király-falva sorsáról bővebb ismeretek vannak, mivel a tulajdonjogi vitákba a são paulói konzulátust is bevonták a telepesek. A kolónia szervezése 1923-ban kezdődött Cezarovics Balázs szalézi szerzetes vezetésével. A földet a São Paulótól 17 km-re fekvő Tapias vasútállomás közelében vásárolták Carmine Monfuori és neje, tapiasi lakosoktól. A szerződésben megnevezett vevők voltak: Nyári Ede, Gulyás István, Jászi János, Fodor Zsigmond, Szakács Tamás és Almási János são paulói lakosok. Az adásvétel tárgya egy 9 alqueir (kb. 40 hold) nagyságú föld és egy 21 alqueires erdő volt. A földön települt a falu mintegy ötven családdal, kertes telkekkel és csak lassan kezdték művelés alá vonni az erdős területeket. A szerződés szerint a vásárlók kötelesek falut (villa) telepíteni a területen. A vételár 100 Conto de Reis volt, amiből 7 Conto előleg, a többi 2 Conto havi részletben törlesztendő. A terület központjában volt egy nagyobb lakóház, amely telkekkel együtt Cezarovics páter tulajdonába szállt a szerződés értelmében — bár erről a vásárlóknak nyelvismeret hiányában nem volt tudomásuk. Volt még a területen egy tégláégető, amely a vásárlók tulajdonába került.

A birtokbavétel nehézségei azzal indultak, hogy a betelepülő 50 család 7 Conto helyett csak 2 Conto 700 Milreist tudott előlegre összegyűjteni. Így máris kölcsön felvételére szorultak, amit egy são pauloi kereskedőtől kaptak a páter közbenjárására. A kereskedőtől kaptak kölcsönt az építkezéshez is. A munkák beindulásánál áruhitelt (élelmiszer, háztartási cikkek) a tulajdonos adott, amivel az adósság megnövekedett.¹⁰

Ebben az esetben nyilvánvaló, hogy a telepesek szinte teljesen pénz nélkül fogtak a vállalkozáshoz. Az ötven család és negyven hold arányából kitűnik, hogy nem volt elegendő terület földművelésre. A munkaképes férfiak a közeli városban dolgoztak és a családtagok művelték a kerteket. São Paulo közelsége miatt a telkek értéke növekedett és a telepesek egy része eladta portáját. 1930-ban a lakosok fele kicserélődött. A nemzetiségi összetétel is megváltozott, mivel a magyarok száma felére csökkent, néhány német települt közéjük és kb. 30 család különböző nemzetiségű volt.¹¹ A telkek vételára kifizetésre került, de a kölcsönök visszafizetése elől elmenekültek adósságait az új telepesek nem voltak hajlandók vállalni, így a telekkönyvezés elmaradt és folytatódott a pereskedés a tulajdonviszonyok tisztázására. A telepesek két dologhoz kérték a konzulátus útján a magyar állam támogatását: egyrészt az iskola beindításához — amit meg is kaptak, másrészt anyagi támogatás kellett volna, hogy a szomszédos földterületből vásárolhassanak telkeik kiegészítésére. Erre azonban nem volt lehetőség.¹²

A Boldogasszony falva nevű magyar települést 1924-ben német ügynökök szervezték dr. Labieno Costa Machado földtulajdonos és kolonizátor birtokán. A telep a Sorocabana vasútvonal körzetében Santo Anastacio várostól 46 km-re fekszik és közigazgatásilag Colonia Sto Antonio néven ismert. A föld után vágyakozó magyar parasztokat elhalmozták ígérekkel és ötven család nekilátott az őserdő kiirtásának, hogy házhelyekhez és megművelhető földhöz jussanak. Mivel a lakott területektől és piactól távol voltak a kivágott fát nem tudták értékesíteni és felégették. A távolság is serkentette őket, hogy önellátásra berendezkedjenek és a legszükségesebb ételmelet saját számukra megtermeljék. A családok fele az évek folyamán itt is kicse-

⁹ OL K 28 A — 9018/927.

¹⁰ OL K 71. I/6 1932 — 20098. Konzuli jelentés 1930. aug.

¹¹ Uo. 1930. májusi jelentés.

¹² Uo. 1931. követség jelentése.

rélódott, a magyarok közé németek és szlovákok települtek. Az évek folyamán a differenciálódás megindult és a családi birtokok területe 5—30 alquier között mozgott. A kis közösség szükséglete és az egyéni lelemény alapján két vízimalmot is építettek a telepen, ősi szerkezettel szinte minden részét fából kimunkálva. A tulajdonviszonyok itt voltak a legrendezettebbek. Tíz év alatt a föld vételárát majdnem minden telepes kifizette és a lehetőségek szerint gazdálkodott. A szomszédos piacokra szállító eszköz hiányában csak tojást, baromfit tudtak vinni, míg a nevelt sertéseket a vándorkereskedő vásárolta fel a neki megfelelő áron. A fiatalok inkább a városban keresték a megélhetést, csak a betakarítás idején kapcsolódtak be a család munkájába.¹³

Árpádfalva is az előbbihez hasonló módon települt 1924-ben. Az őserdő megfelelő darabját a szomszéd város polgármestere adta el állami tulajdonból sajátjaként a magyar települőknek. Mivel a vasútvonal közelebb volt (megállóhely is létesült Colonia Árpád néven), a fát elszállították és az erdőirtás vált a legfőbb kereseti forrássá hosszú éveken át. A családi telkek hossza a 2 km-t is meghaladta sőt csoportosulva távoli területekre is elmentek erdőt irtani. A családtagok előbb csak kertszerű területet műveltek önellátás céljából, mert a parlagon hagyott, elburjánzott irtásföld megmunkálásához nem volt gépi erő. A baromfi és tojás értékesítésére a közeli Porta Epitacioban nyílt lehetőség, de a nagyobb állatokat a vándorkereskedők vitték el tetszés szerinti áron.¹⁴

A telepesektől a hamis tulajdonos a vételárát rövid idő alatt kikényszerítette és csak később derült ki, hogy jogtalan személyvel kötöttek üzletet. A jogi eljárás évekig elhúzódott és ennek során a perköltségek és különböző eljárások címén a telepesek a vételárnak megfelelő összeget újra kifizették, hogy a föld tulajdonukba kerüljön.¹⁵

Bár a földművelés hosszú ideig háttérbe szorult, Árpádfalva bizonyult a legéletképesebbnek. Mivel önellátásra rendezkedtek be, primitív színvonalon sikerült átvészelnüik a gazdasági válság nehézségeit. A vasút közelségének szerepe volt abban, hogy a kitermelt fát értékesíteni tudták — főleg vasúti talpfának való anyagot szállítottak. A többi magyar teleppel szemben tehát volt bizonyos előnyük, ami a stabilizálódást elősegítette. Mivel a fakitermelés lehetősége korlátozott volt, rákényszerültek a gazdálkodásra. A földművelés színvonala viszont rendkívül alacsony volt, mert nem rendelkeztek megfelelő tőkével a felszereléshez és nem volt megfelelő szakismeret a keresett áruk felismeréséhez és termesztéséhez. Általános probléma, hogy a letelepülők az óhaza szokásainak megfelelő kultúrákat próbáltak kialakítani. A brazíliai tartományok földművelési államtitkárságainak feladatkörébe tartozott, hogy a kolóniákat tanácsal és megfelelő vetőmagvakkal segítsék a legcélszerűbb növények termelésének meghonosításában. Árpádfalván csak tizenkét év eltelte után nyílt lehetőség arra, hogy az elmaradott gazdálkodás helyett gyapot, ricinus és megfelelő dohányfajták termesztésével foglalkozzanak.¹⁶

A lakosság összetételében is leginkább Árpádfalván maradt magyar jellegű. Bár 1924—27 között mintegy 200 család menekült el a nehéz sors elől 1938-ban 180 család élt a telepen, akiknek nagy része magyar anyanyelvű, bár román és jugoszláv területről vándorolt Brazíliába.¹⁷

A brazíliai telepítés nem a földtulajdon arányának megváltoztatását segítette,

¹³ OL K 71 I/6. 934—21841

Brazíliai Magyarország 1933. június 23.

¹⁴ OL K 71 I/6 934 21841.

¹⁵ K 71 I/6 1940 — 27340.

¹⁶ K 71 I/6 1936 Beszámoló a Kivándorlási Tanácsnak.

¹⁷ *Brazíliai Magyarok* 70. l.

hanem a parasztság kizsákmányolásának egyik durva eszköze volt, ami tőkehiány miatt az uzsora sajátos formájában alakult ki. Hasonló lehetőségek adódtak a közigazgatás és birtokviszonyok nyilvántartásának fejletlenségéből. A jóhiszemű vásárlóknak bizalmat keltő tisztviselők sajátjukként adtak el idegen földeket. A földbirtoklásnak ezt a formáját 1934-ben törvényesen is elismerték olyan formában, hogy a 10 ha. alatt levő földművesek „ocupantes” földfoglalása tulajdonukká válik, ha az elmúlt tíz esztendőben birtokukban nem háborgatták őket.¹⁸

Az argentinai telepítés egy más típust képviselt, de a korábbi időszakban — a háború előtt — még az argentin tartományokban is a braziliai telepésekhez hasonló módon jutottak földhöz a bevándorlók. Így éltek szétszórtan magyar családok Misiones, Chaco és Formosa tartományokban, akiknek egy része jövedelmezően tudta művelni gazdaságát, mások elszegényedtek. Formosában a követség értesülései szerint többszáz magyar család élt nagy szegénységben az indiánok között.¹⁹

Az argentinai árutermelő latifundiumok rendszerébe a természetes gazdaság színvonalán tengődő kolóniák a húszas években már nem illettek bele. Új kolóniák létesítése üzleti vállalkozás formájában indult a húszas évek második felében. A latifundisták földjük parcellázásával olyan paraszti középbirtokok kialakítására törekedtek, amelyeket megfelelően felszerelve lehet átadni a letelepülő családnak. A telepes megfelelő biztosíték ellenében birtokba veszi a gazdaságot és folyamatos törlesztés mellett meghatározott formában tulajdonává válik. Ilyen lehetőséggel magyarok letelepítésére egy esetben került sor Argentínában.

Argentína egyetlen magyar telepe a Leguizanon mellett kialakított *San Juan Kolonia* volt. Létrejöttének előtörténete vissza nyúlik 1924-re, amikor Alvear köztársasági elnök javaslatot tett a vasútvonalak mentén fekvő földek parcellázására. A javaslat ugyan nem került megvalósításra, de a vasúti forgalom fejlesztésében érdekelt angol társaságok felvásárolták a földeket, hogy a vasutak mentén telepíthessenek. Az üzlet hasznosnak ígérkezett, mert külföldről hozott földművesek telepítése esetén az állam hitelt nyújtott a telepítőknek. Ilyen feltételek között ferzített elő 8000 holdat lakóházakkal és gazdasági épületekkel a „Campania del Ferrocarril de Buenos Aires Al Pacifico” angol vasúttársaság 40 olasz földműves család letelepítésére. Mivel Olaszországban 1926-ban a kivándorlást megszigorították, veszélybe került a Társaság terve, hogy 1927 októberében üzembe helyezi a telepet. A magyar konzul ajánlata úgy segített áthidalni a nehézségeket, hogy Brazíliából 39 nyomorgó családot áttelepítettek, akiknek utazási költségeit és a földbérletbe ültetésükhöz szükséges 40 000 peso biztosítékot a magyar állam fedezte. A kényszerhelyzetben a Társaság elfogadta az ajánlatot, a magyar családok áttelepültek 1927 októberében (a tavaszi munkakezdés ideje Délen) és a hazai hivatalos körök szenzációként adták hírül, hogy magyar falu alakult Argentínában.²⁰

Ha a valóságos helyzetet vesszük figyelembe, nem érte rendkívüli szerencse a magyar telepéseket. A földet súlyos feltételekkel kapták megművelésre és csak a jó

¹⁸ *Panorama Economico Latinoamericano*. Habana 1961, I. k. 315. l. A braziliai 1950. évi census a földtulajdon megoszlásáról közölt adatok: (Uo. 317. l.)

tulajdonforma	birtokok száma	területe ha-ban
„birtokos”	1,153 349	154,469 678
„bérlő”	186 949	12,946 538
„foglaló”	208 567	9,947 607
„adminisztrátor”	115 512	54,837 524
-társaságok tulajdona		

¹⁹ OL K 86. — 170 Argentinai magyarok kolóniák.

²⁰ OL K 71 I/6 1929 — „Memorandumok” konzuli jelentés. Budapesti Hírlap 1928. január 4. „Az első magyar falu Argentínában”.

termés reményében gondolhatták, hogy a magukra vállalt adósságtól idővel megszabadulnak. A 100 ha-os parcellák 27 433 peso értéket képviseltek, de az anyagi terheken kívül más kötelezettségek is nyomták a telepesek vállát. Ezt bizonyítja az adásvételi szerződés, amely arra is fényt vet, milyen módon kötötték földhöz a munkaerőt Argentínában.

A vasúttársaság által előterjesztett adásvételi szerződés a telepeseknek szinte minden tevékenységét szabályozta. Az *eladási ár* 20%-át hat éven belül tartoznak kifizetni, de előbb a felszerelés formájában adott kölcsönt kell letörleszteni. A további 80% 33 éves törlesztése attól függött, hogy ad-e Jelzálog Bank kölcsönt a Társaságnak a telep finanszírozására. Ha a bankkölcsön elmarad, a telepes a 80%-os összeget 7%-os kamattal 10 év alatt félévenként előre köteles törleszteni. A szerződés aláírásakor letétbe helyezték 1000 pesot a felszerelési kölcsönben jóváírják. *A Társaság ad* a parcellákhoz 2 szoba-konyhás, tornácos házat kúttal, illemhellyel, tyúk- és sertésóllal felszerelve, és legelőt biztosít az állatoknak. A felszerelést és a fogyasztási cikkeket kölcsönként adja, amelynek biztosítékaul a termést — a családi szükségletek kivételével — lefoglalja. A Társaság gondoskodik palántákról, veteménymagvakról, facsemetékről, amelyeket a családi szükségletek szerint oszt el. *A telepes köteles* a parcellát az igazgató belátása szerint művelni. Szabad idejében gyakorlásul munkát vállalhat, de családjá akkor is köteles a házat lakni és őrizni. Ha a parcellát nem a Társaság kívánsága szerint műveli, akkor elveszti annak vételi jogát. Bárminemű hanyagság esetén a Társaság bírói eljárás nélkül visszaveszi a parcellát. Kétheti igazolatlan mulasztás esetén ugyanezt az eljárást alkalmazza. A tulajdonjogi kötvény megszerzéséig, amely a 20% vételár lefizetése után adható, a telepes köteles a Társaság által beszerzett magvakat vetni, amelyek vételárát a felszerelési kölcsön számlájára írják. Árúit a Társaság Leguizamon állomásán kell feladnia és átvennie.

A *szerződés joga* át nem ruházható. A Társaság a telekkönyvezés után 5 évig fenntartja az átírás engedélyezésének jogát. A telepes halála esetén a Társaság az özvegyet megillető jogokat engedélyezheti. A szerződéssel kapcsolatos problémákat a Consorcio Ferroviario Argentino de Colonizacio intézi, mint ítélező bizottság, amelynél fellebbezésnek helye nincs. Bírósági eljárás esetén a Társaság és a telepes a Buenos Aires-i hatóság körébe tartozik.²¹

A konzul jelentése szerint az áttelepülők jó feltételek közé kerültek, a szerződés előnyös, és megvan a tulajdonjog megszerzésének lehetősége. Colonia San Juan az áttelepülő magyar földművesek minta-colóniája lehet és fennáll a további fejlesztés lehetősége is. A kulturáltabb körülmények biztosítására iskolára, kápolnára és középületre lenne szükség, amelynek céljaira a Társaság a vasúttal szemben felajánl 10 hold földet, ha az iskolában gazdasági ismeretek oktatásáról is gondoskodik a követség. Mivel 90 fölött van a gyerekek száma, a konzul a magyar államtól várja a segítséget: magyar papot és tanítót (esetleg egy személyben) és ha az építés költségeit előteremténé a magyar állam, a Társaság esetleg vállalná azok további fenntartását.²²

A telep ellátásába a Társaság belekalkulálta tehát a magyar állam további áldozatkészségét, ahogy az etnikus települések kulturális igényeik kielégítéséről Latin-Amerikában hosszú ideig vagy a közösségek maguk, vagy az óhaza külképviseleti szerveinek segítségével gondoskodtak.

San Juan kolónia további sorsa úgy alakult, hogy sorozatos rossz termésű évek csak növelték az adósságokat. Az is kiderült, hogy a szerződésben foglalt árak

²¹ OL K 71 Uo. a szerződés magyar fordítása.

²² Uo. konzuli jelentés.

(föld, felszerelés ára) aránytalanul magasán voltak megszabva. A termésből a telepek csak a vetőmagot és a saját élelmezésükhöz szükséges mennyiséget tarthatták meg, a többi terményt kötelesek voltak a Társaságnak az általa megszabott áron beadni, de a vételárnak csak 10%-át kaphatták kézhez, az érték többi részét törlesztés fejében irták jóvá számukra. Az anyagi függés olyan méretet öltött, hogy a munkában való érdekelttség is elveszett a telepek számára. A súlyos helyzet feloldására 1933-ban a buenos airesi magyar követ arról ad hírt, hogy a Társasággal folytatott tárgyalások alapján a telepek az 1933/34 és 1934/35-ös gazdasági évben mentesek a törlesztési kötelezettségektől, csak a termés 20%-át, valamint tartozásaikra minden 1000 peso után további 1%-ot kötelesek beszolgáltatni, és a többivel szabadon rendelkeznek.²³ Ez a módszer sem hozott megoldást a telepek elnyomorodottságára. 1936-ban arra kérték a követséget, járjon közben az anyagi kötelezettségek (vételár) méltányos csökkentésére, Amennyiben ez nem lenne megoldható, a Társaság lépjen a telepekkel hosszúlejáratú bérleti viszonyba — a bérösszeg legyen a termés szokásos 20%-a — és a fennálló tulajdonviszonyokat mindkét oldalon szüntesse meg.²⁴

Az argentinai telepítés előnyösebb feltételeket biztosított a gazdaság kialakításához, de feltételezte, hogy a bevándorlók valami kezdő tőkével rendelkeznek az indulásnál. A szakértelemnek főleg a munkafolyamatok ismeretére kellett kitérned, mert a telepítő társaság — mint tulajdonos és értékesítő — meghatározta, hogy mit termeljenek. Ilyen megkötöttséggel a telepek csak egy árutermelő nagygazdaság részét alkották, ahol a gazdaság tulajdonosává válásának reményében — és a helyzet alapos ismeretének hiányában — vállalták a súlyos feltételeket. A telepítő latifundisták hasonló viszonyban álltak a telepekkel, mint a brazil ültetvényes a peonokkal. A különbség jóformán csak az volt, hogy itt a vételár törlesztése címén vonták el az egész termést (amiből csak 10% került kifizetésre a diktált áron) a brazil ültetvényes pedig önkényesen a végletekig halasztotta a bérfizetést. A gazdaság üzletéből nyújtott élelmiszer-hitel mindkét esetben a csalás és visszaélés alapformája volt.

Összegezve azt mondhatjuk, hogy a kolonizáció hagyományos formája, amelynek alapját az olcsó föld és a telepek munkaereje alkotta, a húszas évek végén már, sem Argentínában, sem Braziliában nem létezett. A birtokszerzéshez tőke kellett mert különben a kivándorló földművesek csak a latifundiumok bérmunkásai lehettek, még akkor is, ha ezt a viszonyt a földtulajdon megszerzésének hamis látszata takarta.

Amint a kivándorlás hullámmása bizonyítja, az európai mezőgazdaság válságos helyzete Közép-Európában is a kivándorlás felé fordította a parasztok és agrárproletárok tömegét. A magyar kormány érdeklődése is megnőtt a húszas évek végén a nagyobb paraszt-csoportok betelepítésére alkalmas latin-amerikai országok iránt. Az előbbieken tárgyalt San Juan colonia az ilyen irányú kísérletek első lépéseként fogható fel. A további kísérletek két vonalon folytatódtak: *Munkaalkalmat szerezni* a nagy feszültséget okozó földmunkás-agrárproletár munkanélkülieknek és *segíteni a parasztok kivándorlását*. A kivándorlók telepítésének lehetőségeit kutatva nemcsak a parasztok elhelyezkedésének megsegítésére igyekezett tájékozódni a magyar kormány, hanem a telepítés, mint tőkés vállalkozás lehetősége iránt is érdeklődtek, amint ezt Albrecht királyi hg dél-amerikai telepítési tervei is jelezték.

Idénymunkára kínálokott lehetőség az olasz „fecske rendszer” meghonosításával, ha a hazai betakarítás befejeztével a mezőgazdasági munkásokat az argentinai mezőgazdasági munkákhoz kivándoroltatják. A kanadai bevándorlás korlátozása (1928) fokozottabban fordította Argentína felé az érdeklődést és a formozai vasút-

²³ OL K 71 I/6 1933 = 22106.

²⁴ Uo. 1936 = 63 res.

építéshez is szerveztek néhány kivándorló munkáscsoportot.²⁵ Az akció megindításakor ellentét merült fel a belügyi- és földművelésügyi tárca között a megoldás célszerűségéről, mivel a belügyminisztérium képviselőjét már 1923 és 1925-ben is úgy tájékoztatták Argentínában hogy idénymunkások előnyös elhelyezésére nincs lehetőség. Valójában az Egyesült Államokból beszerzett gépek sok kézi munkaerőt tettek feleslegessé.²⁶ A földművelésügyi miniszter viszont minden áron munkalehetőséget akart találni a paraszti felesleg számára, még a kivándorlást korlátozó rendszert megváltoztatása árán is: „...nézetem szerint a jelenlegi belföldi munkapiaci viszonyok a kormánynak elengedhetetlen kötelességévé teszik, hogy a kivándorlási politikának rendszerét revízió alá vegye és a munkahiányban szenvedő mezőgazdasági és földmunkásság időszakos külföldi elhelyezkedésének biztosítása érdekében a megfelelő lépéseket tegye meg. Argentínát illetőleg nézetem szerint ebből a szempontból nemcsak arra van sürgősen szükség, hogy ott egy megfelelő magyar munkaközvetítő és munkásvédő szervezet állíttassék fel, hanem arra is, hogy a hajóstársaságok a mai indokolatlanul magasán megállapított viteldíjaknak lényeges leszállítására szoríttassanak.” Az argentinai kísérleten túl más irányba is tájékozódtak: „...hogy a magyar királyi külügyminiszter úr útján módját keressen olyan egyezményi megállapodás létesítésének a német birodalommal és Franciaországgal, mely lehetővé tenné magyar mezőgazdasági munkások munkavállalását az említett külföldi államokban.”²⁷

Az Argentínába küldött egyik kísérleti csoportról tájékozódást nyújt a minisztérium kiküldötte, akinek az volt a feladata, hogy a további munkalehetőségekről és a telepítésre alkalmas birtokokról tájékozzék. Ezen túl arra is tapasztalatokat gyűjtött, más országok hogyan szervezték meg a kivándorlóik érdekévé.²⁸

Az 1929 őszen induló csoportba 81 földműves jelentkezett — ebből 11 főt ipari munkásnak minősítettek. A csoport összetétele megyék szerint: Hevesből 17, Szabolcsból 16, Szatmárból 10, Somogyból 8, Abaúj-Tornából 7, Csanád- és Tolnából 5—5, Jász-Nagykun-Szolnokból 3, Nógrád- és Tornából 2—2, Bihar-Borsod-Gömör-Győr-Pest és Zemplémből 1—1 fő.

Az utazás költsége Buenos Airesbe 721,36 pengő volt ezért a csoportot a kivándorolni készülni közül válogatták, akik már jeggyel rendelkeztek. A csoport egy része a formozai vasútnál talált munkát, akkordban dolgozott átlag 4 peso napi bérért. Hírek szerint a napi kiadások (élelem, ruházkodás) majdnem az egész keresetet felemésztették és a munkások gyalog mentek tovább a városban megélhetést keresni.²⁹ A jelentés szerint viszont volt megtakarított pénzük. A mezőgazdasági munka a betakarítás szükségére szerint (gabona, kukorica, gyapot, narancs) változott és 3—4 hónapra szűkölt a munkaalkalom. Minden új munkahelyen a közvetítők vették le a sápot előre a keresetből. A tapasztalat igazolta: nincs olyan kereset, hogy a hajójegy és a befektetett munka egy idényben megtérüljön. Így a hazai betakarításra visszatérés már számításba sem jöhetett és a „fecske-rendszer” eleve csődöt mondott. Tartós bérmunka kialakításához olcsóbb hajójegyek kellettek volna. Ezen túl szükségessé látszott a magyar állam támogatásával — az olasz, német, spanyol, lengyel

²⁵ Népszava 1929. X. 27. „A kivándorolt magyar földmunkások borzalmas sorsa Argentínában”.

²⁶ OL ME K 28 J—5164/930 — 316—1929. nov. 6. átirat.

²⁷ OL ME K 28 J—5164/930 (1930. márc. 7.)

²⁸ OL K 71 I/6 1937—13979 jelentés Bakonyi Pál min. tanácsos Argentínában tett tanulmány-útjáról. (Továbbiakban: Bakonyi jelentés)

²⁹ Népszava 1929. X. 27.

példák alapján — megszerveznia hazai kivándorlók munkaközvetítését, hogy a magánközvetítők siserahadát kiküszöböljék.

A mezőgazdasági munkára négy hónap állt lehetőségként, főleg február—március a nagyobb betakarításokkal. Ipari munkásokat pedig csak 10—20 fős csoportokban kívánt a bevándorlási igazgatóság, de ezeket is vidéki városokba helyezték, mivel a fővárosban nem akarták szaporítani a proletárok számát.³⁰

Az argentin gazdasági helyzet a húszas évek végén nem tette lehetővé nagyobb bér munkástömeg befogadását. Mindenki gazdasági-politikai mélypontról beszélt, írja a jelentés, amely után csak prosperitás és helyzetjavulás várható Argentínában. Ezért vizsgálták érdeklődéssel a telepítés lehetőségeit.

A földművelés csoportok kitelepítésére a hagyományos fonmában már nem lehetett gondolni. A minisztériumi kihüldöttek és a magyar követségek egybehangzó véleménye szerint a telepítéshez, akár állami akár magánbirtokon történjék, első sorban pénz kell. A földár viszonylagos olcsósága megtevesztő volt mert az ilyen olcsó, telepesekre váró állami földek főleg Chacóban, Formosában voltak a vasutvonalaktól távoli területeken. Még ilyen esetekben is feltétel volt, hogy a telepes rendelkezék a gazdaság beindításához szükséges tőkével és legalább 2 évig — amíg a föld termőre fordul — legyen miből megélnie.³¹

A magántelepítők ajánlatai még tisztábban fejezték ki a bevándorlók lehetőségeit. A Misiones tartományban levő Eldorado tulajdonosa 250. 000 ha. földet tervezett új telepeseknek bérbe adni. Feltételei: „jóra való földműves, dolgozzon a birtokán 2 évig és ha megtanulja a nyelvet, megszokja a munkát, a klimát és eleget keresett a biztosítékok lefizetésére, beállhat telepesnek. Egy másik magántelepítő előnyös feltételként 50 magyar család részére 200 ha.-os földterületeket ajánlott, ha a magyar kormány részvételével (garanciájával) bonyolítják az üzletet. A tulajdonbavétel 12 éves részletfizetéssel történne, amit a letelepedés 3. évétől kellene törleszteni. Amíg törleszteni nem tudnak bérlet formájában használni a földet, amiért a termés 20%-át kéri a tulajdonos. Ilyen esetben vételjog, mint lehetőség állt fenn a bérlet idejére — ami 1-5 évig terjedt általában.³²

A kedvezőnek látszó bérlet-lehetőségek értékét lerontotta a termelési kényszer (mindig azonos növényeket termelni) és ebből adódóan a ritkán beköszöntő jó termés. A 20%-os bérleti ár nem fejezte ki a telepes összes kötelezettségeit. A korabeli értesülések szerint az argentinai magyar telepes-bérlők mindenhol (Villa Longa, Leguizamón) csak vegetáltak és nem volt lehetőségük olyan felhalmozásra, hogy a bérlet tulajdonosaivá válhassanak.

Az argentinai magyar követségtől kért tájékoztatás azt bizonyítja, hogy a magyar kormányt még a harmincas években is foglalkoztatta a nagyobb paraszt-csoportok kitelepítésének gondolata. Volt olyan elképzelés, hogy 100 000 családot kitelepítenek a dél-amerikai országokba, és ezekkel zárt kolóniákat hoznak létre, ahol megőrzik magyarságukat és a vagyongyűjtés lehetőségét is biztosítják. Az argentinai követ jelentése összegezte azokat a tapasztalatokat, amelyeket látogatásai során a telepítésben érdekelt egyénnel és a hivatalos körök képviselőivel folytatott beszélgetései nyomán kialakultak. A telepítés lehetőségéről szerzett tapasztalatok az alábbiakban összegezhetők:

„Bűn volna” nagy csoportban kitelepíteni a családokat. Az állami befektetés

³⁰ Bakonyi jelentés.

³¹ Bakonyi jelentés.

³² Uo.

nem térül meg, ahogy ezt a Rio Negro közelében telepített olasz kolónia helyzete is bizonyítja, ahol 400 család 8 millió pesot kapott az olasz kormánytól, „...de a pénz többé-kevébé elveszettnek tekinthető.”

Csak kisebb csoportokban kellene kihozni családokat — évente négyszer 25 családot és ezeket magyar kolinisták közelében kellene telepíteni Chacóban, Misionesben, Paraguayban az Alto Paranán és Entre Riosban. A kísérlet sikere után kellene újabb csoportokat kihozni. Az ügyet állami pénzen alakult magántársaság szervezné és a telepítés finanszírozása kliring alapon volna megoldható, ha a pénzforgalomba beiktatnák az Argentínába szállító magyar gyárosokat.

A hivatalos személyekkel folytatott beszélgetés szerint Argentínában, Chilében, Paraguayban nagyobb arányú telepítés van folyamatban; de valójában csak olyan bevándorlókra van szükségük, akik megfelelő tőkével rendelkeznek.³³

A nemzeti jelleget megőrző zárt kolóniák kialakítását a betelepítő országok már tudatosan akadályozták. A lengyel követ tapasztalatait idézve, „a kolonizálás nemzeti szempontból illúzió” — minden ország a telepesek beolvasztására törekszik.

Anyagi oldalról megközelítve: a dél-amerikai országok a telepítés költségeit az európai bevándorlókra szeretnék hárítani. Akinek pénze van, nem vándorol ki. Az is értelmetlenné tűnik, hogy az európai országok finanszírozzák a kivándorlást, mert abból belföldön is megélhetést biztosíthatnának a rászorulóknak. Akinek pedig pénze van a hajóját és kezdőköltségek fedezésére „azt otthon kell telepíteni”. Az állam tehát ne kezdeményezzen kolonizációs akciókat.³⁴

Brazília kolonizációs tervei is módosultak a gazdasági világválság hatására. A gazdasági élet legjelentősebb törekvése a kávé monokultúra feloldása volt, hogy a gazdasági egyoldalúságból és az eladatlan kávé tömeg nyomasztó súlyától megszabaduljanak. Az ültetvényes gazdaság arányainak változása kihatott a mezőgazdaság munkaerő-szükségleteire. A „kávéválság” hatására São Paulo állam megszüntette a szubvenciót a bevándoroltatásban 1928-ban. Ennek hatása az olasz, német, portugál bevándorlás csökkenésében volt észlelhető, de nem jelentette a beáramlás megkezdését. Európából főleg a lengyel bevándorlás folytatódott és a harmincas évektől egyre inkább az ázsiai bevándorlók részesültek előtérbe. A telepítési programok szerényebb keretek között folytak tovább, főleg az állam tulajdonában levő területeken. Így 1930-ban Rio állam területén kezdték meg az előkészületeket nagyobb arányú telepítéshez. A család munkaerejétől függően a földnélküli parasztok is kaphattak 15-25 ha.-os parcellákat *ha biztosítékot* tudtak nyújtani arra, hogy modern módon képesek megművelni a földet. Hasonló telepítési tervek előkészületeiről adott hírt a követség Minas Gerais, Espirito Santo, Parana és Rio Grande do Sul államból.³⁵

Összegezve megállapítható, hogy az európai bevándorlás és a földszerzés lehetőségei akkor váltak nehezebbé, amikor a földművesek újra érdeklődéssel fordultak a latin-amerikai országok felé. Az agrárproletár tömegek számára az üzletszerű telepítés nem adott lehetőséget a földszerzésre. Nehéz helyzetük alig alig változott, akár a nagybirtokon, akár a nagyvárosok gyáraiban keresték a megélhetést. A válság éveiben a visszavándorlás csak azért nem öltött nagyobb méreteket, mert a hajójegyek súlyos pénzekbe kerültek. A visszavándorlók kedvezményes- és ingyenes hajójegyét a követségek döntése alapján lehetett megkapni, amivel a visszavándorlókat szelektálni igyekeztek. Magyarországon a hazai munkanélküliség

³³ K 71. I/1 934—1382/933. az argentinai magyar követ jelentése a telepítés lehetőségéről Chilében, Argentínában, Uruguayban és Paraguayban.

³⁴ OL. K 71. I/1 1934—52 res/1934.

³⁵ Uo. 1932 — 21359/930.

miatt a külügyminisztériumnak az volt a fő törekvése, hogy „... a munkásság tömeges visszavándorlásának lehetőségig elejét vegyük...” A különböző külföldi segélyakciókat is ezért támogatták szerény összegekkel,

Ezért kellett fenntartani állami támogatással a külföldön működő társadalmi szervezeteket is. A felelős ügyosztály véleménye szerint „Magyarországnak gazdasági struktúrája miatt a gazdasági élet javulása után is kivándorlással kell megoldania a szociális feszültséget, tehát a külképviselet tapasztalatára, közreműködésére, a kivándorlás helyes irányítására szükség van.”³⁶ A magyar kormányzat csak az Erdélyből kivándorolt magyarok miatt hullatta krokodilkönnyeit. A hazai munkaerő feleslegtől igyekeztek módszeresen megszabadulni. A földművelésügyi minisztérium már csak akkor ellenezte a parasztok kivándorlását, amikor lehetőség nyílt idénymunkásként a Német Birodalomba küldeni őket.

Argentína és Brazília felkínált kivándorlási szerződésai 1936—1938-ban már nem váltottak ki komoly érdeklődést, mert a háborús készülődés lekötötte a mezőgazdasági-munkáskezeket is. Amikor pedig a fasiszmus elől menekülőknél kellett volna segítséget nyújtani, a hamisan csengő nemzeti érdek és a náci szövetséges politikája fontosabb volt a segítségre szorulóknak útjának egyengetésénél, amint ezt az 1938-tól újra fellendülő európai vándormozgalom tárgyalásánál az előbbieken jeleztem.

A második világháború véget vetett az európai kivándorlásnak és a visszavándorlás lehetőségét is csak a távoli jövő lehetőségeként tartotta fenn. Az óriás latifundiumokon szétszórt parasztok akár bérlőként, akár telepesként a tartós beilleszkedésre kényszerültek, bár a szétszórt kisebb etnikai csoportok hosszú ideig azt a látszatot keltették, hogy az új környezetben is képesek megőrizni nyelvüket és hagyományaikát. Ezért tekintették ezeket az etnikai csoportokat az európai országok a nemzeti politika bázisaként.

A magyar kormány félrevezető intelmével: a kivándorló csak vendég — tartsa távol magát az ország kulturális és politikai életétől — a külképviseletek elsősorban a bevándorolt parasztok fölött akarták megőrizni politikai befolyásukat. A hazai befolyás lehetőségét egyrészt a parasztok szétszórtsága és kiszolgáltatott helyzete biztosította, de segítette az a tény is, hogy a latin-amerikai országok munkásszorgalma az európai szindikalista hagyományok alapján indult és jó ideig nem fordított kellő gondot ennek a soknyelvű, szétszórt paraszti tömegnek a megnyerésére.

A latin-amerikai kormányok különböző törvényei tudatosan törekedtek a sokféle etnikum egyékkovácsolására és ez korlátozta az óhaza politikai befolyását a betelepültek korában. Nem kisebb jelentőségű a húszas években kialakult forradalmi munkáspártok tevékenysége sem, amely figyelmét a városi proletariátus mellett a latifundiumok sokféle kizsákmányolásától szenvedő parasztok megnyerésére is fordította. A beolvadás és osztályra szerveződés a bevándorlók történetének új korszakát jelenti, amelyben az óhaza hagyományai az új életforma részeként ötvöződtek.

2. Bevándorlók a városokban

A latin-amerikai bevándorlók egy része a városokban telepedett meg. Ezek képezték a belső iparfejlődés munkás utánpótlását és azt a kisiparos-kisvállalkozó réteget, amely a lassú belső fejlődés igényei szerint közszükségleti cikkekkel látta el

³⁶ OL. K 71. I/1 — 1934. Tájékoztató a külügyi költségvetés parlamenti tárgyalásához 1934. ápr. 14. Ugyanakkor a paraguayi telepítés lehetőségét észak-amerikai magyarok átköltöztetésére javasolták felhasználni „... akiknek hazatelepítése nem kívánatos.” (1001/1934)

a nem magas igényű társadalmi rétegeket. Az értelmiségi munkakörök egy részét is a bevándorlók töltötték be (mérnökök-orvosok), vagy a külföldi érdekeltségek szervezésével, vagy a bevándorolt európaiak képezték az utánpótlást ezen a területen.

Az iparosítás ütemét az exportra termelő mezőgazdaság árúigényei határozták meg elsősorban. Így vált jelentőssé Argentínában a hűtőgépipar és húsfeldolgozás — nagyrészt amerikai cégek érdekeltségeként. Az első világháború után továbbra is az export hagyományos formái szabták meg az iparfejlesztés irányát. A világpiac telítődése és a felhalmozott készletek miatt csökkentett mezőgazdasági árutermelés egyik jele a paraszti munkásfelesleg volt. Ezek létszáma a húszas évek végén megjelenő bevándorlást korlátozó rendelkezésekig egyre szaporodott, de a mezőgazdaság válságának jeleként a felesleg a nagyvárosokban keresett megélhetést. A városi népesség arányának állandó emelkedése hasonló módon fejezte ki a gazdasági szerkezet eltorzulását, mint az iparosítás egyoldalúsága.³⁷

A városi lakosság növekedése egész Latin-Amerikában jellemző folyamat. Argentína népessége már 1914-ben többségében városlakó volt:³⁸

Népszámlálás éve	Lakosság összesen	Városi lakosság aránya	Falusi lakosság aránya
1869	1,736 923	34,5%	65%
1895	3,954 911	43,0%	57%
1914	7,885 237	58,0%	42%
1944	13,770 000	62,2%	31,8%

Az 1944-es népszámlálás idején Buenos Airesnek környékével együtt 3 677 654 lakosa volt (összlakosság negyede, a városi lakosság 40%-a és) az utána következő legnagyobb város Rosario volt 760 000 lakossal.

Az 1950-es évekre Chilében a városi lakosság elérte az összlakosság 60%-át, Kubában és Venezuelában 50%-át alkotta, míg Uruguayban 50% alatt maradt és Peruban Bolíviában, Guatemalában, Panamában és Brazíliában 30—45% között mozgott.³⁹ Brazíliában a déli államok és ezek központjai — São Paulo, Rio Grande do Sul, Parana, Catharina — az államok összlakosságának közel 60%-át tömörítették.⁴⁰

A városokban tömörült az a munkásfelesleg, amely a latifundiumok nyomasztó körülményei elől menekült. Az agrárproletárok tömege a latin-amerikai városok jelentős rétegét képezte. Ezek, mivel a belső iparfejlődés üteme elmaradt az országok belső társadalmi feltételeitől és szükségleteitől, olyan tömeget alkottak, amely nem volt képes a munkásosztály soraiba beilleszkedni. A gazdasági szerkezet torzulása így a társadalomban is tükröződött. Az agrárproletárok nemcsak rendkívül alacsony munkabérért dolgozó tartaléksereget jelentettek az ipar számára, hanem

³⁷ KEREKES GYÖRGY: Kubától Chiléig 81—88. l.

³⁸ VINCENS—VIVES, J.: Historia de Espana y America. Barcelona, 1961. 660. l.

³⁹ COLE i. m. VI. köt 273. l.

⁴⁰ *Panorama Economico* ... 430. l.

politikai iskolázatlanságuk miatt a hatalomért folyó harcokban az uralkodó osztály különböző csoportjai is felhasználták ezt a tartaléksereget.⁴¹

Latin-Amerikának szinte minden nagy városában voltak magyar bevándorlók. Életükről, tevékenységükről csak elszórt adatokból lehet képet alkotni. A városok inkább az iparos, kisvállalkozó és értelmiségi bevándorlókat vonzották. Sajátos vonzása volt Kubának és Mexikónak, mert az USA 1924-es bevándorlást korlátozó rendelkezései a két szomszédos országra még nem vonatkoztak. A letelepülők azt remélték, hogy a két országból könnyebben lehet bejutni az Egyesült Államokba. A további korlátozások ezt a reményt szétoszlatták. A gazdasági válság és munkanélküliség hatása Kubában a bevándorlók foglalkoztatását szigorúan korlátozták és a különböző ürügekkel történő kiutasítások is napirenden voltak.⁴²

Havannában és Mexikó városban nincs tudomásunk magyar egyesületekről a húszas évekből. Havannában működött egy magyar szalézi szerzetes, de nem tudta tartós egyesületben összehozni a magyarokat. Úgy tűnik, hogy a kisszámú magyar bevándorló beolvadt a kubai és mexikói társadalomba. Csak a harmincas évek második felében vannak nyomai a kubai és mexikói magyarok szervezkedésének, amikor az antifasiszta mozgalom világméretű kibontakozása nyomán magyar etnikai csoportok is adtak ki ujságot. A mozgalom bázisát mindkét országban egy olyan kis csoport alkotta, amely szakértelmét gyümölcsözően kamatoztatva a kisvállalkozók sorába emelkedett. Anyagi helyzetük és társadalmi beilleszkedésük kölcsönhatásban volt egymással. Az európai emigráció sajátos szint képvisel a latin-amerikai országok antifasiszta mozgalmában, amelynek bemutatására más helyen kerül sor.

A két nagy főváros, Rio de Janeiró és Buenos Aires magyar bevándorlóinak életéről a húszas évekből kevés adat áll rendelkezésünkre. Csak az állandó magyar külképviseletek kialakulásával (Brazília 1928, Argentína 1930) érkeztek rendszeres jelentések a magyar kolóniákról. A magyar külképviseletek jelentései és egész tevékenységük a Horthy-rendszer politikáját követte, tehát értékítéletük is ennek megfelelően alakult. A húszas években kialakult magyar szervezetek még a hazai befolyástól függetlenül kezdték működésüket, de magukon hordozták az alapító csoportok gondolkodásmódját, osztályszempontjait.

Az etnikai csoportok segélyző kulturális és sportegyletei a társadalmi beilleszkedés sajátos formáját jelentették a bevándorlók számára. A hiányos nyelvtudás csak erősítette az egymásrautaltságot, de nem kevésbé hatott a számtalan apró szervezet kialakulására az a tény, hogy a szervezett munkásmozgalom lassan bontakozott ki Latin-Amerikában. Korábbi próbálkozások után az első országos szakszervezeti központot 1902-ben hozták létre Argentínában és a vezetésben az anarcho-szindikalizmus érvényesült. Ezt követte a chilei szakszervezeti központ megalakulása 1909-ben és a háborút megelőző évek sztrájkjai nyomán bontakozott ki a többi.

⁴¹ A fegyveres politikai harcokban 1924-ben vett részt egy magyar csoport Sao Paulóban a paulista felkelők oldalán a kormánycsapatok ellen. Volt magyar katonatisztek vezetésével lovasrendőr századot alakítottak. A kormánycsapatok nyomására a felkelőkkel együtt menekülni kényszerültek (L. erre: KUTASI KOVÁCS L. i. m. 255—257.) Az 1930-as harcokban szintén részt vett egy magyar csoport a paulisták oldalán (OL K 71.) Argentínában is alakult egy fegyveres csoport, amely a hatalmat átvenni készülő katonai szervezethez csatlakozott. Nem valószínű, hogy tájékoztak voltak az ország politikai viszonyaiban, de saját céljukul azt tűzték ki, hogy „rendet teremtenek a magyar kolóniában” Buenos Airesben (OL K 71 I/6—1934—1343 res).

⁴² OL K 71. I/6. 1932—22121. Uo. I/1—1934—23112/933 közli a kubai kormány rendeletét, amely szerint a munkanélküliség csökkentése érdekében az idegen állampolgárok csak a foglalkoztatottak 20%-át tehetik. A bevándorlást 1931-ben korlátozták — Magyarország évi kvótáját 50 bevándorlóban állapították meg. Uo. I/1 1931—20672.

ország szakszervezeti mozgalma.⁴³ A háborús évek konjunktúráját felváltó gazdasági pangás nyomán a munkásmozgalom lendületében és tudatosságában sokat fejlődött. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom hatására jöttek létre a kommunista pártok a latin-amerikai országokban. A kommunisták befolyása alatt álló szakmai szervezetek a baloldali szakmai szervezetek együttműködését kezdeményezték (Munkásszervezetek Internacionáléja, 1921). A gazdasági világválság kibontakozásának idején a Latin-Amerikai Szakszervezeti Szövetség montevideói kongresszusán 14 ország küldöttei mintegy 1 millió munkást képviseltek.⁴⁴

Az etnikai csoportok apró szervezetei a húszas években ritkán keresték a kapcsolatot a szervezett munkásokkal, de annak is alig van nyoma, hogy a szakszervezetek egy-egy etnikus egyesület megnyerésére, befolyásolására törekedtek volna. A kommunista pártok tevékenységét az illegálitás körülményei eleve korlátozták. A forradalmi tapasztalatokkal rendelkező és a munkásmozgalommal szimpatizáns bevándorlók megszervezését megnehezítette idegen állampolgárságuk és ezzel összefüggésben az a rendelkezés, hogy a belföldi baloldali mozgalomhoz csatlakozás miatt a bevándorlót kiutasították az országból (pl. erre Brazília, Uruguay). Így a bevándorlók a politikai élet periferiájára szorultak és az országos mozgalmaktól elválasztó etnikus egyleteket a kormányzat hosszú ideig sehol sem akadályozta.

Buenos Airesben a legrégebb magyar egyesület a *Magyar Jótékonyági Egylet* volt, amely korábban Osztrák-Magyar Segélyegylet formájában működött. Jellegéből ítélve a fővárosba települt munkások-kisiparosok önszervező egyleteként működött. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásával megszűnt az Egyesület vagyonközössége és a jogutód magyar egylet 20 000 peso részesedést kapott az osztozkodásnál. Még egy régi szervezetről tudunk, amely már a háború idején is működött Buenos Airesben. Ezt először Magyar Munkásegylet néven emlegették, majd a háború után felvette a *Dock Sudi Magyar Egyesület* nevet.⁴⁵ Dock Sud Buenos Aires egyik városrésze, ahol már a század elején nagyobb számban települtek magyar munkások. A polgárság tagjai külön egyesületet alapítottak *Délamerikai Magyar Kör* címen, amelyet a magyar kolónia később kibontakozó belvillongása idején az „urak egyesülete” néven emlegettek a docksudiak.

São Paulóban is működött egyesület *Brazíliai Magyar Betegségélyező* néven, amely kevés taggal rendelkezett ahhoz, hogy a húszas évek közepétől egyre szaporodó magyar bevándorlónak anyagi támogatást tudjon adni. Anyagi bázis hiányában már 1927-ben fúzióra léptek más egyesülettel, hogy a magyar államtól anyagi támogatást nyerjenek és adósságaikat rendezhessék.⁴⁶

Volt másik szervezete is a magyar emigránsoknak Rio de Janeiróban, a *Brazíliai Magyarok Egyesülete*, amely a 3000 főre becsült riói magyarságból azokat a polgári-kispolgári csoportokat egyesítette, amelyek megőrizték hazai közéleti szokásaikat. Itt inkább a Budapestről és más városokból kivándorolt iparos-kereskedő és szabadfoglalkozású egyének voltak túlsúlyban, akik jobban tudtak áldozni a társadalmi élet fenntartására. Nem várták a követség anyagi támogatását — legalábbis nem ettől tették függővé az egyesületi életet. Anyagi függetlenségük azt is jelentette, hogy a követség politikai céljaira kevésbé voltak felhasználhatók. A jelentések keveset foglalkoznak a riói egyesülettel, bár ennek tagsága is felsorakozott a magyar nemzeti ünnepeken, rendezvényeken. Mellőzésük oka későbbi ügyiratok nyomán

⁴³ KERÉKES GYÖRGY: Latin-Amerika szakszervezeti mozgalma. Bp. 1969. 8—10. l.

⁴⁴ Uo. 13—15. l.

⁴⁵ ELKÁN PÁL—WODIANER RUDOLF: Argentina. Bp. 1929. 120. l.

⁴⁶ OL K 71. I/6 1930—20249.

válik világhosszá. A braziliai követ 1941-es jelentése szerint a riói magyar kolónia 95%-a zsidó és kb. ez az arány az egyesületben is. „Ennek ellenére a követség el nem zárkozhatott sohasem az elől, hogy ezt az egyesületet, amelynek tagjai az itteni magyarság legbefolyásosabb, anyagilag legfüggetlenebb képviselői és úgyszólván mind állandóan jó magyar érzésről és hazaszeretetről tett és tesz tanúságot, úgy egyenként, mint egy egyet tagjait globálisan, megfelelő morális támogatásban részesítse.”⁴⁷ Erre példa, hogy amikor a „Magyar Ház” felépítése anyagiak hiányában egy évtizede halasztódott az egyesület tagjai részvényjegyzéssel 2000 Conto de Reis összeget ajánlottak fel a házalapra. A külügyminisztérium azzal utasította el a tervet, hogy „...ezzel zsidó kezekbe kerülne a Magyar Ház.”⁴⁸

A legjelentősebb magyar etnikum Brazília São Paulo államában telepedett le, és szociálisan is egységes nagy csoportot képeztek annak fővárosában. *Sao Paulo városban* a magyar munkások a húszas években a külvárosok proletármegyedeiben települtek. Bár az ilyen településeket a külképviselet jelentései magyar körzeteknek igyekeztek feltüntetni, elsősorban a proletár-jelleg, másodsorban a soknyelvűség volt a szembetűnő. A külvárosban kis telekhez jutni, azon primitív lakóházat összehozni — elérhető volt a gyári munkások számára. A köztudatban ezek a körzetek a város szegény negyedei voltak, ahol a magyarokat „...szlávok is velük egy helyen települven, együtt hungaro néven emlegeti a brazil sajtó.”⁴⁹ A proletároknak ezt az osztályjellegű elkülönülését a jelentések igyekeztek figyelmen kívül hagyni, hogy a nemzeti elzárkozás látszatát fenntarthassák. A nemzetiség — vagy etnikum szerint kialakult társadalmi elkülönülés a gyarmati korban volt jellemző, amikor az etnikai hovatartozás meghatározott osztályt is jelentett (fehér-uralkodó, néger-rabszolga). A huszadik században a valóság és az öröklött tudatforma egymásnak ellentmondott. Jellemző példa erre az egyik magyar kivándorolt levele, amelyben sérelmezte, hogy a „hungaro” magyar egyben a cigány csavargó szóval szinonim portugálul. Szerinte a lakosság hiányos földrajzi ismeretei miatt azonosultak ezek a fogalmak. Föltehető ugyan, hogy a lakosság földrajzi ismeretei hiányosak voltak, de a helyi viszonyokat jól ismerték és „hungaro” volt, azonos körülmények között élt a lakosság legszegényebb rétege, akár szláv, magyar, néger vagy brazil volt is. Hasonló keveredést bizonyít egy későbbi jelentés Formosából (Argentína), ahol „...igen rossz sorban él több száz magyar család az indiánok között.”⁵⁰ Mindezt arra utal, hogy a bevándorlók beilleszkedésének vizsgálatánál nagyobb figyelmet kell fordítani az osztályviszonyok alakulására. Nemzetiség, etnikum önmagában nem ad elég tájékozódási lehetőséget még akkor sem, ha kétségtelenül bizonyítható hogy új bevándorlók szívesebben telepedtek mindig saját nemzetbeliek körébe. A felmerülő nehézségek ezt a kapcsolatot hamar felbontották és a továbbvándorlókat a gazdasági kényszer ereje osztály-sorsosaik tömegéhez sodorta. A latin-amerikai országok népességének kialakulását ma már nem elég a bennszülött indián, a bevándorolt európai és behurcolt afrikai etnikum történeti fejlődéseként vizsgálni. A vagyoni differenciálódás a hagyományos formákat szétrombolta. A helyes tájékozódáshoz nem az etnikai csoportok, hanem az osztályhelyzet vizsgálata nyújt támpontot. Ez a feismerés nyugati történések

⁴⁷ OL K 71. 1941 I/6 26757.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ OL K 71. I/6 1929 — 22234.

⁵⁰ OL K 86. 422. — 1942. aug. jelentés.

munkájában is tükröződik.⁵¹ A nép tudatában is csak látszólagos a faji (etnikai) megkülönböztetés, ami a valóságban osztályhelyzetet takar.⁵²

Magyar ajkú lakosság Sao Paulo város több kerületében élt jelentősebb számban: Alto da Mooca, Anastacio, Pompeia, Ypiranga, Ipojuca, Pirituba és Freguezia d' O olyan kerületei a városnak, amelyekben a harmincas években kisebb-nagyobb létszámmal magyar iskola is létesült. Iskolák létesítését az állami intézmények hiánya indokolta mivel a gyors ütemű városfejlődés mellett a kulturális létesítmények kialakítása elmaradt. A stabil beilleszkedésre való törekvést a belső politikai harcok (1924, 1930 1934-es fegyveres felkelés) és a gazdasági válság kibontakozása megzavarta. A rendezetlen tulajdonviszonyok miatt a szegény emberek is olcsón telekhez jutottak, de a város gyors terjeszkedése (telekár növekedés) és a munkahelyek gyakori változása (elbocsátások) miatt hamar megváltak a házhelyektől. A közösség által fenntartott iskola, vagy templom a változásnak megfelelően más kezekbe került, illetve kezdettől helyet adott más nyelvűeknek is.

A magyar iskolák tanítóinak jelentései a szociális állapotokra is kitérnek és szomorú képet festenek Sao Paulo külvárosainak életéről. Ypirangát ártéren parcellázták és a lakások nedvesek, egészségtelenek, szegényesek. A telkeket adósságra vették, kölcsönnel építkeztek és ebben sokan tönkrementek, más helyre költöztek. A közelben cérna- és textilgyárakban nyílt munkaalkalom. A megélhetéshez az asszonyoknak is dolgozni kell, akik bejárónők, mosónők a városban. A gyerekeket 12 éves kortól munkára adják, a lányok dajkáknak, majd szolgálónak mennek. A lakosok jó része jugoszláv területről való „...sokan a beocsini cementgyár környékéről. Az utóbbi pedig ismeretes, hogy a kommunizmusnak volt melegágya.” A másik része román területről jött és a két csoport nem érti egymást. A gyerekek legjobban portugálul beszélnek, a magyart csak török.⁵³

Anastación 1923-ban települtek magyarok. Munkát az Amour húsfeldolgozóban, a Fiat telepén, gyufagyárban, szövőgyárakban kaptak a környéken. Asszonyok, gyerekek innen is munkába mennek és a család nevelő hatása nem érvényesül. Általában sok az analfabéta és a vallás iránt is közömböseek.⁵⁴

A gazdasági válság tovább súlyosbította a magyar- és a legszegényebb, alacsony kategóriában dolgozó más munkások helyzetét. Sao Paulóból 1930 januárjában százezer munkanélkülről írtak a jelentések és az elbocsátások tovább folytatódtak. A fazendák is tömegével bocsájtották el a munkásokat és ezek is a városban kerestek menedéket. A munkanélküliek egy része más országba szeretett volna továbbmenni, mások a hazavándorlást tervezték. A tulajdonosok a munkabérek és munkaidő csökkentésével is igyekeztek áthidalni a túltermelésből adódó nehézségeket. A városba özönlő agrárproletár tömeget még a viszonylag gyorsabban fejlődő sao pauloi ipar sem tudta teljes mértékben foglalkoztatni. A város gyors növekedése nem az iparfejlődéstől nyert ösztönzést, hanem a kávéültetvények munkásfeleslege duzzasztotta fel a létszámot. A magyarok létszáma is a gazdasági válság idején emelkedett meg a városban. Helyzetükről a konzulátus jelentése is beszámolt 1929-ben:

⁵¹ MAGNUS MÖRNER: Historical Research on Race Relations on Latin America During the National Period — Race and Class in Latin America Columbia Univ. Press New York — London, 1971.

⁵² „A brazil fáma azt tartja, hogy az arab bevándoló amíg szegény, addig közönséges turco. Amint egy kicsit megszedi magát sirio, azaz szíriai lesz. A szegény libanoni, még ha a híres cédrusok alatt is látta meg a napvilágot, csak egyszerű turco... S végül a nagyon gazdag arabok már se nem törökök, se nem szíriaiak, hanem libáneseek, azaz libanoniak.” KUTASI KOVÁCS i. m. 221.

⁵³ OL K 71 I/6 1939 = 20022/936.

⁵⁴ Uo.

„...Legtöbbje, mint napszámos ma is oly csekély fizetést kap, hogy az asszony és a kis gyerekek mind kénytelenek dolgozni, hogy a megélhetést biztosítsák.”⁵⁵ A Magyarországra érkező hírekben a szerencsétlen brazil munkanélküliekért a szomszéd államokra hárították a felelősséget a hivatalos szervek, mivel azok „...Brazíliába való kivándorlásra kényszerítik az elszakított részek magyarságát...”⁵⁶ Hogy mennyire propaganda célokat szolgáltak a MTI-nak is leadott hírek, mi sem bizonyítja, mint a riói magyar követség összefoglaló jelentése, amely szerint Romániából 1927—1928-ban csak 4500 bevándorló érkezett Brazíliába és a román kormány „mezőgazdasági politikája folytán nagyobb magyar csoportok kényszerkivándorlása nem észlelhető.”⁵⁷

A politikailag iskolázatlan agrárproletár városi tömeget használta fel az uralkodó osztály hatalmi harcaiban az 1930-as felkelés idején. A felkelés a sao paulói burzsoázia és kávéültetvényesek harca volt a hatalmat megragadni akaró Minas Gerais és Rio Grande de Sul államok vezető burzsoáziájával és az érdekeiket képviselő Getulio Vargas-szal szemben (innen a elznevezés: a paulisták és mineirok). Az elnöki tisztért folyó harc a gazdasági válság talaján azt is jelentette, hogy melyik vezető réteg rovására keresik a válság megoldását. A felkelés kimenetelét meghatározta, hogy a fiatal tisztek és a hadsereg Vargast támogatták. A vele szembenálló paulisták úgy fokozták katonai erejüket, hogy demagóg ígéretekkel (győzelem után földet, jó fizetést kapnak) felfegyverezték a külvárosok „hungaróit” a német, szláv, magyar proletárokat.

A félrevezetett tömeg nem tudta, hogy a „mineirok” és „paulisták” harca nem hozhat társadalmi átalakulást. A tömeg—nemzetiségi hovatartozását figyelmen kívül hagyva—kész volt harcolni, ami a társadalmi problémák iránti érdeklődésük bizonyítéka. A résztvevők összetétele azt is bizonyítja, hogy a mozgalmi tapasztalatok hiánya miatt főleg az agrárproletár csoportokat sikerült megnyerni. Mivel a felkelés a paulisták vereségével végződött, a börtönökbe legelőször a felfegyverzett proletárok kerültek. Az ígéretek (földosztás, jó fizetés) senki nem gondolta komolyan. A magyar csoport börtönbe került tagjai érdekében nem nagy igyekezettel lépett fel a magyar külképviselet — bár nyilvánvaló volt, hogy félrevezetett áldozatok. A beszámoló jelentések arra hivatkoztak, hogy a bebörtönzött magyarok más nemzetek állampolgárai.⁵⁸

A Tanácsköztársaság bukása nyomán kivándorolt politikai emigránsok külön szervezetet alakítottak Sao Paulóban *Braziliai Magyar Köztársaság Kör* elnevezéssel. Az egyesület alapítói szervezett munkások voltak és hagyományos módon alakították a Kör tevékenységét. Az összejöveleken politikai viták, műkedvelő előadások, táncmulatságok voltak napirenden, amivel a körzetben élő magyarok minden rétegének tudtak lehetőséget nyújtani a művelődésre, szórakozásra. Volt magyar könyvtáruk és saját helyiségükben rendezték az összejöveleket. Arra nincsenek utalások, hogy a brazil szakszervezeti mozgalommal, vagy a kommunista párttal valamilyen kapcsolatuk lett volna.⁵⁹ A szervezett munkásság hagyományait fenntartva olyan

⁵⁵ Uo. I/6 1929—22234.

⁵⁶ Uo. I/1 1932—20526/930, K 428 MTI 684-es 1930. febr. 27.

⁵⁷ OL K 71 I/1 1932—20526/930.

⁵⁸ A braziliai fegyveres harcokra: WITTMAN: Latin-Amerika ... 384, 394. SKIDMORE, TH. E.: Politics in Brazil 1930—1964 Oxford Univ. Press 1967 3—47. 1. *Braziliai Magyarok* 20. l. OL K 71 I/6=1931. 21468 a sao pauloi konzulátus pro domo jelentései az 1930-as eseményekről.

⁵⁹ A brazil kommunista párt 1922-ben alakult és működése kezdetén illegalitásba kényszerült. L. erre: WITTMAN: Latin Amerika ... 384. l.

egyesületet sikerült létrehozniok Sao Paulóban, amely a magyar munkások osztály-öntudatát, művelődését, és kulturális hagyományait képes volt fenntartani. A szervezet fejlődését jelzi, hogy a húszas évek közepén „Új Világ” címen magyar lapot indítottak és a központi szervezet a magyar lakta kerületekben (Lapa, Mooca, Ipiranga, Villa Maria) újabb szervezeteket hozott létre, de még a távolabbi két magyar településen, Sto Bernardon és Árpádfalván is működött a Köztársasági Kör. Mivel a horthysta Magyarország politikájával szemben álltak, a kialakuló magyar külképviselőt mindent elkövetett, hogy a Kör befolyását meggyöngítse a magyar kolóniában.⁶⁰ A Köztársasági Kör hanyatlásáról írtak a követség jelentései a harmincas években, amivel az államsegéllyel fenntartott egyesületek létét igyekeztek igazolni. A harmincas években lezajló politikai hatalmi harcok veszélyt jelentettek a kulturális-politikai jellegű egyesületek számára, a válság évei nyomot hagytak a Köztársasági Körön is, de még 1934-ből is van beszámoló a Kör tevékenységéről. Délamerikai körútján Nyisztor Zoltán figyelt fel a Köztársasági Kör tevékenységére, amely szerinte „...a magyar királyság ezeréves gondolatával azonosítani magát nem akarja s így élő és állandó protestálás akar lenni a hazai rendszerrel vagy hazai állapotokkal szemben ...A külső szín szerint ők élnek a legnagyobb társasági életet A legtöbb bál, tánc, majális és farsangi móka náluk tobzódik le. Műkedvelő gárdájuk nyugtalanul élnek s alig van ünnep vagy vasárnap, amelyre színelőadást ne hirdetnének.”⁶¹

A Köztársasági Kör a demokratikus társadalmi szervezetnek olyan típusát képviselte, amely a munkások csoportjaira támaszkodott. Az öntevékeny közösség elszigetelt egységet alkotott, amely elzárkózott a hivatalos magyar körök reakciós politikájától, de belső zártsága a brazil társadalmi élettől való elszigeteltségét is jelezte. Ez a szervezeti forma a hazai hagyományok fenntartásával feltétlen pozitív törekvéseket hordozott, de hosszú távon nem lehetett életképes. A Brazíliában született ún. második generáció számára már nem volt meghatározó élmény az óhaza kulturája és hagyománya, és nem ezekben a körökben kereste kizárólagosan művelődését, szórakozását. Nem véletlen, hogy az etnikus közösségek társadalmi szervezetei a harmincas években éltek fénykorukat. Akik tovább akartak létezni, azoknak hagyományait össze kellett hangolni a befogadó társadalom valóságával.

A társadalmi valóságba történő szerves beilleszkedés jó példáját az Uruguayban élő magyar munkások szervezetei mutatták. Ezen a területen a magyar bevándorlók első hulláma a Tanácsköztársaság bukása után települt. Ezt egy második hullám követte az 1928—1930-as években, majd az egy újabb, a második világháborút megelőző időben. Az első csoport politikailag tapasztalt tagjai 1925-ben megalakították az *Uruguayi Magyarajkú Munkások Egyesületét*. (UMME) Kezdetből kapcsolatot teremtettek a különböző országok magyar és nemzeti munkásszervezeteivel. Az egyesületben a politikai-kulturális- és sporttevékenység egyaránt helyet kapott, de gondot fordítottak az új bevándorlók támogatására — munkát, lakást szereztek nekik, nyelvtanulásban segítettek. Ez a szervezeti tevékenység a kialakuló magyar kolónia szellemét meghatározta és a magyar kormány támogatásával később létrehozott társadalmi szervezetekkel szemben az osztályharcos internacionalista vonalat képviselte.⁶²

⁶⁰ OL K 71 I/6. 1935—1068. SKALLÁK ILLÉS: Vallomása. Bp. 1968. 110—111. l.

⁶¹ NYISZTOR ZOLTÁN: Felhőkarcolók, őserdők, hazátlanok. Bp. 1935. 92. l.

⁶² Visszaemlékezés 1925—1949-ig az Uruguayban élő és ott élt magyar kommunisták politikai és társadalmi munkájáról. Az MSZMP Tolna megye Bizottságának Archívumában. PMO 10/1973 továbbiakban: *Visszaemlékezés, /kézirat 1—2. l./*

Amíg az elszigetelt magyar szervezetek tevékenysége kimerült az anyanyelvű kulturális rendezvényekben, az uruguayi magyar szervezet élete — az országos mozgalommal kialakított kapcsolata alapján — tükrözte az uruguayi munkásosztályt foglalkoztató problémákat. Az országban a húszas években kialakult parlamentális kormányzás kedvező feltételeket teremtett a demokratikus fejlődéshez (1920-ban megalakult a kommunista párt, 1926-ban Uruguay diplomáciai kapcsolatot teremtett a Szovjetunióval). Az UMME megalakulása erre az időre esett. Az uruguayi kommunista párttal kialakult kapcsolataik megkönnyítették a magyar munkások beilleszkedését az ország életébe. A gazdasági válság hatására a harmincas évek elejétől Latin-Amerika országaiban a reakciós, diktatórikus politika került az élre. Uruguayban Gabriel Terra elnöksége alatt (1931—38) a parlamentális kormányzást a diktatórikus vezetés váltotta fel. (1935-ben megszakították a kapcsolatot a Szovjetunióval). A kormányzat változásával fokozódott a politikai pártokra gyakorolt nyomás. Az Uruguayi Kommunista Párt a fokozódó terror idején nemcsak a legális és illegális munkát kötötte össze a kapcsolatok kiszélesítése érdekében, hanem a bevándorolt munkások etnikus csoportjait is szervezeten tudta összekapcsolni az országos mozgalommal. A harmincas évek elején 30 magyar tagja volt az UKP-nak, akik felelős pártmunkaként végezték munkájukat a magyar munkásszervezetben, az UKP irányvonalának megfelelően. A növekvő magyar kolónia összefogása az UMME három új alapszervezetet alakított Montevideo külvárosaiban. A négy alapszervezetet a Központi Bizottság irányította.⁶³

A Kommunista Internacionálé által meghirdetett népfront politika napirendre tűzte a demokratikus erők összefogását és a fasiszmus elleni harcot. Nagyon jellemző a magyar szervezet politikai érdeklődésére, ahogy a magyarországi eseményekre a kolónián belül reagálni tudtak. A magyar statáriális bíróság Sallai Imrét és Fürst Sándort 1932 július 29-én ítélte halálra és a magyar fehérterror elleni tiltakozásként augusztus 20-ra gyűlést rendeztek Montevideóban. A gyűlésre hívó röpirat összekapcsolta a hazai eseményeket az uruguayi magyar munkanélküliek problémáival. A magyar követség által finanszírozott ingyen étkezési akció képmutatását is leplezték, amellyel „...igyekeznek az éhező magyar proletárok tömegeit félrevezetni és forradalmi harci készségüket a létért, a készülő imperialista háború és az uruguayi batllista reakció ellen — lefokozni.”⁶⁴

Az 1937—38-as esztendő az uruguayi diktatúra utolsó éveit jelentette. A tömegkapcsolatok kiszélesítésére ekkor került sor a vörös sejtek hálózatának megszervezésével. A cél olyan baráti-szimpatizáns csoportok létrehozása volt, amelyeket demokratikus feladatok, gyűjtési akciók alkalmával gyorsan lehetett mozgásba hozni. A vörös sejtek kialakításával széleskörű aktívahálózatot sikerült kialakítani, amelynek a II. világháború idején szervezett akciók alkalmával is nagy hasznát látták.

1938-ban a diktatórikus vezetést a parlamentális demokrácia váltotta fel (Alfredo Baldomir elnöksége 1938—1943). A második világháború időszaka új korszakot jelöl a latin-amerikai munkásmozgalom és a magyar közösségek történetében is.

A latin-amerikai városokban a magyar kolóniák felsorolt szervezetei a csoportok önerejéből és társadalmi gondolkozásuknak megfelelően alakultak ki. A bemutatott csoportok az új környezetbe történő beilleszkedés különböző típusait jelzi. A beilleszkedést a beolvadástól hosszú folyamat választja el. A beilleszkedés az egyének

⁶³ Visszaemlékezés. 3—4. l.

⁶⁴ OL K 86. 9—1932. aug. 20-i jelentésben a röpirat.

sajátos alkalmazkodása a megváltozott életkörülményekhez. A beolvadás a racionális meg gondolás és a környezetnek az egyénektől függetlenül kialakult kény szeréből adódó folyamat. A kivándoroltató országok nagy része utána nyúlt emigráns honfitársainak, de ezt a gondoskodást nem a humánus meg gondolások vezérelték. A kivándorlók „gondozása” a hazai politika vonalát egészítette ki és nem az emigránsok beilleszkedését volt hivatva megkönnyíteni.

A magyar kivándorlók szervezetei közül azok bizonyultak életképeseknek, amelyek kapcsolatot tudtak teremteni az ország belső életével, haladó törekvéseivel. Az internacionalista hagyományok alapján ebben a munkásszervezetek jártak élen, és az európai tapasztalatok így ötvöződtek Latin-Amerika munkásmozgalmába.

Ilona Varga:

**EL CAMBIO DE LA LINEA DE LA EMIGRACIÓN HÚNGARA Y LA
INTEGRACIÓN DE LOS EMIGRANTES EN AMÉRICA LATINA ENTRE
LAS DOS GUERRAS MUNDIALES**

El tema del ensayo es la presentación de los caracteres especiales de la emigración europea después de la primera guerra mundial. Las fuentes verifican que la línea de los emigrantes por las limitaciones de las leyes de los EE. UU. cambió hacia América Latina (principalmente hacia Argentina y Brasil). Estos países tenían demandas de fuerza del trabajo, pero los sueños de los campesinos europeos sobre la propia tierra no se realizaron.

Esta época de la emigración es casi desconocida, pero es muy evidente la correlación entre la producción y nivel industrial de Europa, y las olas de la emigración.

Los países subdesarrollados de Europa para resolver sus tensiones internas (por la falta de la tierra y del sitio del trabajo en la industria) enviaron sus poblaciones innecesarias para América Latina.

Esta política se acentuó durante la gran crisis mundial. Sin embargo, los países latinoamericanos en los años 30 se limitaron esta emigración por sus tensiones sociales internas también.

En la segunda mitad de los años 30 la mayoría de la emigración húngara salió de Europa por persecución política.

La autora, presenta un gran panorama sobre la integración de los emigrantes húngaros en Latinoamérica.

El futuro y el suerte de los peones, los proletarios agrarios húngaros en las haciendas argentinas, en las fazendas brasileñas era la hambruna, la miseria total. Por la hipotecaria, por la usura, por el préstamo, los campesinos perdieron sus lotes pequeños. Ellos emigraron hacia las ciudades aumentando el número de los proletarios desocupados de „los marginados”.

Los grupos húngaros de los artesanos, los pequeño-burgueses formaron más fácil sus comunidades nacionales en las ciudades (Buenos Aires, São Paulo, Montevideo, etc. etc.) y ellos se integraron más rápido en la comunidad del país guardando sus instituciones especiales húngaras donde no perdieron su lengua, sus tradiciones.

Las instituciones húngaras en América Latina nos muestran que en estas diferentes capas sociales de las colonias húngaras se separaron en formas muy rígidas.

TARTALOM

I. Az európai kivándorlás mint a „túlnépesedés” tünete a két világháború között	3
II. A latin-amerikai országok és a bevándorlás	21
III. A magyar kivándorlók elhelyezkedése Latin-Amerikában	29
1. Bevándorlók a mezőgazdaságban	29
2. Bevándorlók a városokban	41